

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

HELENA MIKLAVIČ

RENASANSNA SKRIBSTVENEGA NEFORMALNEGA DELA V
KONTEKSTU DEMOGRAFSKIH SPREMEMB

DIPLOMSKO DELO

MENTORICA: DOC. DR. ALEKSANDRA KANJUO-MRČELA

LJUBLJANA, 2003

Iskreno se zahvaljujem doc. dr. Aleksandri Kanjuo Mrčeli, ki je bila moja mentorica v polnem pomenu besede.

Pri diplomskem delu so mi bili v pomoč tudi gospa Marjeta Ferlan Istinič, svetovalka vlade na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, gospa Polona Milek Matoša, pomočnica direktorice na Zavodu za oskrbo na domu in gospod Kokot, vodja informacijske pisarne na Skupnosti za pokojninsko in invalidsko zavarovanje v Ljubljani.

Iskreno se zahvaljujem tudi njim.

Sleherni napredek zahteva določeno spremembo.

Želja po spremembi v resnici ni želja, ampak nujnost, ki si jo moramo želeli.

Če se pojavi ena sprememba, vendar odločilna, ji nujno sledijo tudi druge.

(A. Kramberger)

Kazalo

UVOD	5
1 KONCEPTUALIZACIJA NEFORMALNEGA DELA	7
1.1 INSTITUCIONALNA DELITEV DELA	8
Shema 1: Institucionalna delitev dela	8
Shema 2 : Dualizem kot osnova konceptualizacije dela in družbe	12
2 SKRB JE DEL NEFORMALNEGA NEPLAČANEGA DELA ŽENSK ...	13
2.1 DRUŽBENA KONSTRUKCIJA VLOG.....	13
Tabela 1: Spolna hierarhija po Joganovi.....	14
Shema 3: Razpolaganje s pomembnimi viri	14
2.1.1 <i>Vloga religije</i>	15
2.1.2 <i>Nadzor</i>	17
2.1.3 <i>Položaj žensk na trgu delovne sile in posledice dvojne vloge</i>	18
Tabela 2: Povprečne mesečne bruto plače (1998) zaposlenih oseb v družbah, podjetjih na področju zdravstva, socialnega varstva, po stopnji strokovne usposobljenosti in spolu.	19
3 SKRB ZA STARE V DRUŽBI	22
3.1 SKRB ZA STARE SKOZI ZGODOVINO	22
3.1.1 <i>Predindustrijska družba</i>	22
3.1.2 <i>Družbene spremembe v Evropi in nastanek socialne politike</i>	24
3.1.3 <i>Zavarovalna socialna politika</i>	25
3.1.4 <i>Blaginjska socialna politika in država blaginje</i>	27
Shema 4: Koncept trikotnika blaginje.....	29
Shema 5: Vrste sistemov blaginje.....	31
3.2 DRUŽBENE SPREMEMBE OB KONCU 20. STOL.	36
3.2.1 <i>Demografske spremembe</i>	36
3.2.2 <i>Ekonomsko – tehnološke spremembe</i>	38
3.2.3 <i>Globalizacija in evropsko povezovanje</i>	40
3.2.4 <i>Fluidne dimenzije identitet in narcistični značaj</i>	41
3.2.5 <i>Spremembe vzorcev, oblik in načinov družinskega življenja</i>	43

4	KDO, KAKO SKRBI ZA STARE IN KAKŠNO DELO OPRAVLJA	46
	Tabela 3: Razmerje med tipom storitve, nosilci, izvajalci in načinom financiranja.....	46
4.1	INSTITUCIONALNA OSKRBA	48
	Graf 3: Število oskrbovancev po starostnih skupinah v popolni institucionalni oskrbi.....	48
	Graf 4: Oskrbovanci po načinu plačevanja oskrbnine	49
4.2	AKTERJI STORITEV NA DOMU	53
	Shema 6: Mreža pomoči storitev na domu.....	55
4.3	SISTEM POKOJNINSKEGA ZAVAROVANJA.....	64
5	ZAKLJUČEK.....	67
7	LITERATURA	71

Uvod

Kljub pomembnim spremembam, ki spodkopavajo prevlado konvencionalne družine v družbi, je le-ta še vedno za veliko večino ljudi odločilnega pomena v dveh obdobjih življenja – v otroštvu in v starosti. Naravno in normalno se zdi, da gospodinjstva temeljijo na družinah. Spolna delitev hišnega dela pa se še vedno razmejuje na moška funkcionalna specifična dela, visoko diskrecijska dela in dela, ki bi jih lahko označili za prostočasna ter ženska gospodinjska repetitivna vzdrževalna dela. Zares bistvena razlika spolne delitve dela pa ostaja v negovalnem in odnosnem delu. To delo ostaja del ideologije ženskosti kot ljubezen in ne kot delo. Če sociologi že opazijo "novega očeta," pa je nega (v najširšem pomenu) starejših, bolnih pretežno domena ženskega dela (plačanega in neplačanega). Sodobne družbe in države starost odrivajo v področje zasebnega. Ženske pa zaradi preobremenjenosti ne bodo mogle in hotele vedno znova pristajati na tiha izsiljevanja. Svojo avtonomnost in identitetno ravnotežje rešujejo s kasnejšim materinstvom, prirejenim delovnim časom, uporabo legalnih drog (psihofarmatikov)..., ostaja pa dejstvo, da bo (ali že) večina med nami v nekem obdobju morala (bolj ali manj) skrbeti za ostarele družinske člane. Kakovost življenja starejših bo vse bolj odvisna od emocionalne in instrumentalne pomoči mlajših. Pričujoče demografske spremembe, novi vzorci družinskega življenja, kapitalistična filozofija (narcisoidni značaj) posameznikov in družb terjajo več sociološkega raziskovanja v tej smeri. Izraza renesansa v naslovu naloge nisem uporabila naključno. Z njim želim opisati neformalno skrbstveno delo, (kot delo žensk) - ki je nekoč že zavzemalo osrednje mesto pri skrbi za stare in kaže, da je sedaj spet v razcvetu. V prvem (teoretičnem) delu skušam zajeti konceptualni vidik, v empiričnem pa praktični vidik renesanse skrbstvenega dela. Zato sem se odločila, da se v empiričnem delu dotaknem vprašanj: kdo, kako skrbi za stare in kakšne vrste dela opravlja in tako preverim hipotezo o trdovratnosti stereotipa: reprodukcijska funkcija ženske s pripadajočo vlogo je avtomatsko nevprašljivo podaljšana še v socializacijsko in stabilizacijsko funkcijo v okviru družine. Druga hipoteza, ki jo želim preveriti je, da sprememba blaginjskega modela v Sloveniji vključno z legalizacijo kapitalistične ekonomije, povzroča spolno neenako slabšanje razmer, ki so posebno pereče za ženske in vpliva negativno na področje skrbi za stare, ki ga raziskujem. Zbrala sem podatke, kako na to vprašanje odgovarja država,

trg (delovne sile) in neformalni sektor. Analiziram vlogo zasebnih neprofitnih organizacij, ki je zanemarljivo (na področju, ki ga raziskujem), je pa eden možnih odgovorov za reševanje problema skrbstvenega dela ob ozaveščenosti žensk, da to ni pretežno njihov problem pač pa tudi problem moških in družbenih institucij. V nalogi sem uporabila metodološki pluralizem (triangulacijo¹). Kvantitativni podatki so pridobljeni iz uradnih statistik (obvezen popis prebivalstva, register prebivalstva, obvezna prijava v zavarovanje – ZPIZ, poročila javnih zavodov) in raziskovanj drugih sociologov. "Suhoparne" podatke pa se mi je zdelo potrebno dopolnit z kvalitativnim interpretativnim pristopom zaradi razumevanja pomenov in motivov na katerih temelji človeško vedenje:

- ➔ z "Webrovo" komparativno metodo razlikovanja družb glede stopnje religioznosti in vpliva le-te na oblikovanje vrst sistemov blaginje;
- ➔ z interakcionalističnim konceptom identitete, ki se gradi, krepi, spreminja v procesih interakcije z drugimi člani družbe;
- ➔ s fenomenološkim konceptom v smislu zavedanja o prepletenosti družbene seksistične definicije spolnih vlog in izvajanja (organiziranja) skrbstvenega dela.

¹ Bryman (Haralambos, 1999: 864) meni, "da obstaja vrsta načinov, s katerimi je uporaba pluralnosti metod – praksa, ki jo poznana kot triangulacija – lahko koristna. Kvalitativne in kvantitativne podatke lahko uporabljamo za preverjanje točnosti sklepov, do katerih smo prišli na podlagi vsake od metod. Kvalitativno raziskovanje lahko uporabljamo za ustvarjanje hipotez, ki jih lahko nato preverimo z uporabo kvantitativnih metod. Oba pristopa lahko uporabljamo skupaj, da bi si ustvarili bolj celovito sliko o družbeni skupini, ki jo preučujemo. Kvalitativno raziskovanje lahko uporabimo, da bi pojasnili, zakaj nekatere variable statistično korelirajo".

1 Konceptualizacija neformalnega dela

Že sam koncept dela je težko opredeliti, zato ker je delo družbena konstrukcija. Keith Grint (1998) meni, da je nedvoumna ali objektivna definicija nemogoča. Preučil je številne definicije dela in pomanjkljivosti le teh:

Vprašanje je, ali je delo samo "nekaj kar zagotavlja preživetje posameznika v spopadu z naravo", ker mnogo dejavnosti ni nujnih za preživetje (pisanje knjig);

Delo ne more biti zgolj zaposlitev, ker določene dejavnosti opravljajo tudi ljudje, ki niso zaposleni (prostovoljno delo, likanje...);

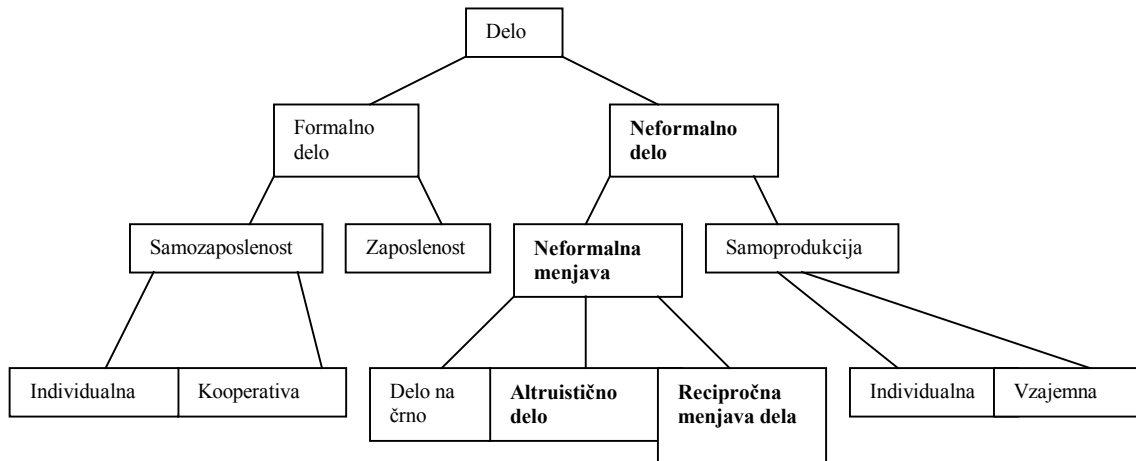
Dela tudi ni mogoče opredeliti kot "nekaj kar moramo narediti", če želimo ali ne (uživanje hrane...);

Dela ne moremo obravnavati kot dejavnosti, ki ne sodijo v prosti čas, (igranje nogometa, poslovno kosilo...).

Ključna pa se mi zdi njegova misel, da je zaposlitev v modernih zahodnih družbah vrsta dela, vendar ne edina. Ali druge dejavnosti obravnavamo kot delo, je odvisno od tega, "čigava razlaga dejavnosti ima večjo težo." (Grint, 1998: 8, 29). Sam Grint jasno opredeli domače, gospodinjsko kot delo, vendar priznava, da ga vsi ne opredeljujejo tako. Navaja: "Podrejeni in s spolom pogojeni status domačega dela, ki ga na splošno razvrščamo kot ne-delo, je pomemben, ker nas spominja na značilnosti patriarhalne ideologije pri vrednotenju dela" (Grint, 1998: 36).

1.1 Institucionalna delitev dela

Shema 1: Institucionalna delitev dela

Vir: Svetlik, 1988:21

S Svetlikovo shemo (1988: 21) si lahko nazorno predstavimo razlike med različnimi oblikami dela in njihove specifikke, pri čemer se bom omejila na ključne lastnosti neformalnega dela. Gre za aktivnosti izven organizacije, kar ima seveda družbeni pomen: ni jim priznan status dela. Zaradi tega neformalnega dela družba ne varuje, ne regulira, ne formalizira, lahko ga celo preganja. Ni ga mogoče legalizirati, kljub temu pa je podlaga (infrastruktura) formalni ekonomiji. Formalno delo in formalna ekonomija tvorita ti. narodno gospodarstvo in to je edino kar šteje. Neformalno delo pa predstavlja po večini prikrit in neregistriran pretok delovne sile, dobrin in storitev. Ta pretok v večini ne poteka na trgu, ampak s pomočjo drugih mehanizmov. V okviru neformalnega dela (shema) sta altruistično delo in recipročna menjava vrsti dela, ki me še posebej zanimata. Obe vrsti dela sta namenjeni naravnemu menjavi. Rezultati dela so v obeh primerih namenjeni drugim in ne producentom samim. Ljudje delajo s svojimi sredstvi ali s sredstvi tistih katerim so storitve namenjene. To delo je individualno ali kolektivno. Ne opravlja se za denar. Altruistično² delo je primer enosmerne (nerecipročne) menjave. Opravlja se zaradi občutka moralne obveznosti, občutka zadovoljstva in samopotrditve. To delo ima izrazito humanitarni

² Ravnanje, nazor, pri katerem človek upošteva koristi drugih; nesebičnost (SAZU, 2000: Slovar slovenskega knjižnega jezika).

in socialni značaj. Lahko je individualno (pomoč ostarelemu sosеду), kolektivno (skupina študentov obiskuje ostarele, osamljene npr. v bolnici). Kolektivno delo je lahko samoiniciativno ali organizirano (kot projekt neke ustanove, npr. VŠSD). Recipročna menjava dela pa poteka v sorodstvenih, prijateljskih, sosedskih ali širših lokalnih skupnostih, v katerih so posamezniki med seboj povezani s številnimi neformalnimi vezmi, pri čemer se te vezi zaradi tega lahko še bolj utrjujejo. Ljudje si sami le težko zagotovijo vse potrebne dobrine in storitve. Razlog za pojav takega dela pa je v tem, da določenih dobrin in storitev ni na trgu in je hkrati njihovo proizvajanje prezahtevno, predrago in neustrezno.

V zgodovinskem razvoju dela in družin pa lahko iščemo razloge za obstoječo institucionalno delitev dela. O tem pišem v nadaljevanju. Na definicijo koncepta dela v moderni družbi so pomembno vplivali avtorji kot so Durkheim (organska solidarnost), Marx (alienacija) in Weber (birokratska organizacija). Zgodovinski razvoj pa je osnova koncepta dela moderne industrijske družbe kot plačane zaposlitve moškega v javni sferi (Kanjuo Mrčela, 2002: 33). Takšno razmišljanje spodbujajo tudi strukturno določeni načini plačnega dela, ki temeljijo na stereotipu zaposlene osebe: poročenem moškem brez družinskih obveznosti (Jogan, 2000). Ni torej težko razumeti, da so na definicije dela imeli največji vpliv moški in tako večjega dela naporov žensk v zasebni sferi niso obravnavali kot dela. S. Himmelweit (Haralambos, 1999: 375) podaja razlike med mezdanim in **hišnim delom**:

- Mezdno delo je plačano, poteka v jasno določenih časovnih obdobjih; hišno delo ni plačano, časovna obdobja dela in nedela med seboj niso jasno ločena.
- Za mezdnega delavca so delo in prosti čas, proizvodnja in potrošnja ločeni, plače in delovni pogoji so dogovorjeni; hišno delo v nasprotju poteka v okviru doma, ki je tudi središče prostega časa in potrošnje: ne omogoča neposrednega dogovarjanja o plačah in delovnih pogojih in ne vključuje nobene pogodbe o zaposlitvi.
- Plačano delo je proces, ki ustvarja presežno vrednost, proizvedeno blago se šteje kot del bruto nacionalnega dohodka; za ženske ali moške vključene v hišno delo, se ne zdi, da bi imeli ekonomsko vlogo. Ne nudijo tržnega blaga, pač pa storitve za družinske člane. Delo je povezano s čustvenimi vezmi in ne z neosebni ekonomskimi razmerji. T. Rener (2000: 285) pravi, da koncepti, kakršni so reprodukcija, gospodinjsko delo, domače delo, družinsko delo niso sinonimi, pač pa del več analitskih ravni, ker označujejo razne momente reprodukcijskega procesa. V tem smislu obstajajo vsaj tri reprodukcije: družbena reprodukcija, reprodukcija

delovne sile in reprodukcija ljudi. Za področje diplomske teme sta zanimiva drugi in tretji koncept. Oba sta si blizu s pripombo, da je reprodukcija ljudi nekaj več in je drugačna od reprodukcije delovne sile. V tej zvezi je mogoče definirati družinsko, domače in gospodinjsko delo. **Domače delo** je vse neplačano zasebno delo, **družinsko delo** je vse neplačano (žensko) delo v družinski sferi (upravljanje družine v interakciji z družbenimi institucijami), medtem ko je **gospodinjsko delo** tisti del družinskega ali domačega dela, ki zagotavlja materialno preživetje in obnavljanje delovne sile (v domu/gospodinjstvu).

Renerjeva (2000: 286) omenja delitev družinskega dela po M. Bianchi na gospodinjsko delo, potrošno delo in odnosno delo. **Gospodinjsko delo** sestavljajo repetitivna vzdrževalna dela (čiščenje, pripravljanje obrokov, obleke, stanovanja...). Lahko bi rekli, da so socializacija za manj kvalificirana dela. **Potrošno delo** zajema organizacijo potrošnje, nakupov, transporta, sposobnost uporabe servisov in storitev, komunikacije z institucijami, ki sodelujejo v upravljanju vsakdanjega življenja. Potrošnja predstavlja predvsem delo in vednost, kako družinske resurse in predvsem dohodek na najbolj učinkovit način preoblikovati v zadovoljene potrebe družinskih članov. V istem delu Renerjeva omenja U. Prokop, ki predlaga koncept **ženskega produkcijskega načina**. Produkcije namreč ni moč reducirati na funkcije, manifestna opravila, ker je navsezadnje produkcija družbenih odnosov in habitusov³ (afektivne podpore in investicije). Ženski produkcijski način je zanjo način produkcije, ki je v bistvu preslikava odnosov med materjo in otrokom: pripravljenost in sposobnost oblikovati afektivne odnose, identifikacija s pomembnimi drugimi, sposobnost zaznavanja in zadovoljevanja njihovih potreb. Od tod izhaja tudi njena definicija socialnega značaja žensk, za katere je značilno, da so bolj usmerjene v interese in čustva pomembnih drugih kakor svoje lastne. Druga temeljna značilnost ženskega produkcijskega načina pa je njegova ambivalentost: manj je razvit od dominantnih produkcijskih načinov a jih obenem presega, ker posameznika obravnava kot osebe in ne zgolj kot nosilce družbenih vlog. Istočasno pa je ženski produkcijski način nerazvit, ker akumulacija vrednosti in sposobnosti ni bila nikoli organizirana in socializirana. V angleški strokovni literaturi se za pojem (relevanten za namen naloge), ki opredeljuje storitve in pomoč, potrebne posameznikom s posebnimi potrebami zaradi starosti, psihičnih bolezni, telesne ali čutilne prizadetosti, da bi

³ "V specifični razredni situaciji pridobljen, relativno stabilen set svetovnonazorskih orientacij, ki se udejanji v delovanju" (Stankovič, 1999: 238).

lahko čim dlje samostojno živeli v lastnem domu ali čimbolj domačem okolju v lokalni skupnosti uporablja pojem - **community care**⁴ (Jary, 1991) Pod vtisom vseh navedenih definicij bi sama **skrbstveno delo** opredelila kot instrumentalno (gospodinjsko in negovalno) in emocionalno (odnosno⁵) delo, ki se nanaša predvsem na otroke, na bolne, na ostarele, pogosto pa tudi na druge člane gospodinjstva, sorodstvenega sistema ali skupnosti v vseh sferah družbenega sistema.

Neformalno skrbstveno delo pa razumem kot skrbstveno delo neformalnih mrež (družina, sosedstvo, prijatelji) in zasebnih neprofitnih organizacij (skupine samopomoči, prostovoljci), ki ni plačano in ni vključeno v formalni trg delovne sile. Značilno je, da v vseh teh oblikah dela ženske sodelujejo v večjem številu in bolj intenzivno.

Obdobje 70. in 80. let 20. stol. bo v socialni zgodovini (o tem kasneje) zapisano kot čas ključnega redefiniranja položaja žensk in s tem povezanih pojmovnih sprememb. Sintagma skrbstveno delo postaja del definicije dela in ne več dejavnost, ki naj bi jo opravljale praviloma ženske iz naravne, vrojene altruistične naravnosti do sveta (Zaviršek, 1994: 31). A. Kanjuo Mrčela (2002: 30-45) opozarja na trende v zadnjih desetletjih, ki kažejo na spremembe vsebine dela in načinov opravljanja dela v sodobni družbi. Večina ljudi je zaposlena v storitvenem sektorju (pri nas po SI⁶ 50,8% vsega delovno aktivnega prebivalstva), narašča delež zaposlenih žensk (pri nas 45,3%⁷), informacijska tehnologija spreminja način organizacije in opravljanja dela, fragmentirane delovne kariere, fleksibilne oblike zaposlovanja⁸. Vse omenjeno terja novo konceptualizacijo dela, pri čemer imajo feministične avtorice (in avtorji) velik vpliv. A. Kanjuo Mrčela problematizira tradicionalno konceptualizacijo dela in družbe z uporabo dveh ekstremnih polov:

⁴ Opisno slovensko poimenovanje bi (Kramberger, 1996: 3) lahko bilo "storitve v bivalnem okolju".

⁵ N. Černigoj Sadar (2000) odnosno delo opredeli kot emocionalno in kognitivno prizadevanje razumeti osebo s katero živimo in razreševanje številnih spoznavnih in čustvenih neskladij.

⁶ Statistične informacije 199/2002: 15,16

⁷ Statistične informacije 199/2002: 14 (za mesec januar 2002)

⁸ Pomembna prvina varnosti na trgu dela, ki je bila v socializmu sistemsko zaščitena je trajnost zaposlitvenega aranžmaja potencialno zaposljivih ljudi, z nepojasnjeno ekstremno vrednostjo v letu 1998. Med neaktivnim prebivalstvom je delež žensk, ki želijo delati, vendar dela ne iščejo 55,7 %, žensk, ki iščejo delo, vendar ga v dveh tednih niso pripravljene sprejeti 37,4% (zelo nenatančen podatek) in žensk, ki ne želijo delati 60,2%. Pri tem je posebno pomembno dejstvo, da anketa o delovni sili (ADS) predpostavlja oz. arbitrarno določa, da spada gospodinjsko delo (poklic - gospodinja) med neaktivno prebivalstvo (SI 199/2002).

Shema 2 : Dualizem kot osnova konceptualizacije dela in družbe

Moški	Ženska
Racionalno	Emocionalno
Javna sfera	Zasebna sfera
Kultura	Narava
Razum	Telo
Objektivno	Subjektivno
Urejeno	Kaotično
Maskulino	Feminino
Pozitivno	Negativno

Objektivno, plačano , večvredno, racionalno vs. Subjektivno, neplačano, manjvredno, emocionalno

Vir: Kanjuo Mrčela, 2002: 36

Spričo navedenih sprememb "lahko rečemo, da delo spreminja spol: od moške postaja vse bolj ženska dejavnost - ne zaradi tega, ker bi ženske prej manj delale, ampak zato, ker do sedaj nevidno in ne vrednoteno prihaja vse bolj glasno na dan – prihaja do počasnega vstopa žensk in tradicionalno definiranega ženskega (čustva, telo in narava) v splošno sprejete koncepte in definicije dela in glavni tok sociologije dela" (Kanjuo Mrčela, 2002: 45). Prepletanje oz. vnos ženskih lastnosti, predvsem emocij na komercialnem področju kot pomembno sredstvo maksimizacije dobička v postmodernih kapitalističnih družbah, daje pojmu emocionalno delo avtonomen status in večjo težo, s tem pa znanstveni diskurz. Kljub temu pa Z. Šadl (2000: 49-61), glede na definicije Hocschildove, tematizira ločitev na "žensko" emocionalno delo (ustvarjanje intimnega vzdušja, čustvene podpore in razumevanja v zasebni sferi – čustva imajo uporabno vrednost) in "moško" emocionalno delo (čustva kot blago, javna sfera zaposlitve, čustva zaradi menjalne vrednosti) in zaradi tega na kontinuiteto v stališčih pri vrednotenju, pričakovanjih tovrstnega dela.

2 Skrb je del neformalnega neplačanega dela žensk

2.1 Družbena konstrukcija vlog

Zgodovinska družbena konstrukcija vlog spolov nam lahko pojasni, zakaj je skrb pretežno žensko delo.

Človek je kulturno in zgodovinsko bitje. Ta zgodovinska razsežnost presega posameznika, vendar je za vsakogar odločilna. Tisočletno dediščino človeških spoznanj in izkušenj sprejme za svojo v letih odraščanja in tako v slabih dveh desetletjih preleti tako rekoč pot vseh rodov pred seboj. Kulturno izročilo je ključ njegovega napredka v primerjavi z drugimi živimi bitji, po drugi strani pa hkrati prenaša tudi vse napake, zmote, stereotipe. Skozi socializacijo se v modernih družbah oblikuje tudi vedenje družbenega spola /psihološka in kulturna konotacija/. Oakleyeva (Haralambos, 1999: 597) prikaže štiri glavne načine, na katere se odvija socializacija spolne vloge:

- ➔ na samokoncept vpliva manipulacija (poudarek na lastnostih biološkega spola);
- ➔ usmerjanje k različnim predmetom (igračke);
- ➔ uporaba verbalnega apeliranja (vodenje k identifikaciji in posnemanjem odraslih istega spola);
- ➔ izpostavljenost različnim aktivnostim (mediji).

Znanost, ki so jo ustvarjali moški je seveda odločujoče prispevala k stereotipom o delitvi dela po spolu (Tiger, Fox, Murdock, Parsons...). M.Z. Rosaldo tako meni, da je interpretacija, ki jo dajemo ženski biologiji, tista, ki je osnova njihovega slabega položaja (pri čemer pa sama biologija ne določa spolnih vlog, temveč le reproduktivno specializacijo). Ta interpretacija jih privezuje v domačo sfero, medtem, ko moški zaradi svoje vključenosti v religiozno in politično – se pravi javno sfero - izvajajo moč nad domačo enoto. S tem se gradi družbena struktura, kjer posamezniki-ce glede na različne lastnosti zavzemajo različne položaje in družbene vloge in s tem različen status in moč. Vendar je bil v večini socioloških del, spol kot dejavnik stratificirane družbe prezrt, kar pa ni naključje. Spolna dihotomija seka vse razrede in sloje in predstavlja eno najočitnejših osnov ekonomske, politične in družbene neenakosti. Se pravi, da je neupoštevanje spolne stratifikacije sistematični znanstveni prispevek k ohranjanju in utemeljevanju naravnosti in

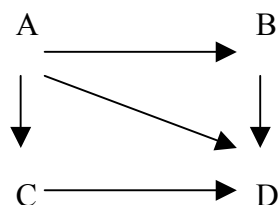
nespremenljivosti moškosrediščne družbe (Kanjuo-Mrčela, 1996: 39). Glede na osnovne stratifikacijske dejavnike: družbene vloge, status, družbeno moč in družbeno mobilnost nam spodnji model zgovorno prikazuje družbeni položaj moških in žensk.

Tabela 1: Spolna hierarhija po Joganovi

Razpolaganje s pomembnimi viri	Spolna hierarhija		Socialna hierarhija
	Moški	Ženske	
globalna družba	A +	B -	višji, vladajoči
družina	+	+	statusi
globalna družba	C -	D -	nižji, vladani
družina	-	-	statusi

Vir: A. Kanjuo Mrčela po M. Jogan, 1996: 4

Shema 3: Razpolaganje s pomembnimi viri

Vir: M.Jogan, 1990: 42

Model zajema socialno-ekonomsko in spolno stratifikacijo, ki temelji na moški razredni nadvladi. Kaže kumuliranost privilegiranih položajev pripadnikov z višjim statusom in obratno kumuliranost depriviranih položajev žensk z nižjim statusom. Družbena prikrajšanost moških v nižjih socialnih položajih se blaži s privilegijem oblasti nad ženskim spolom v družini. Globalna spolna deprivacija žensk pa je omiljena tistim z visokim socialnim položajem. Pri tem pa je treba poudariti, da niso bile družbe strukturirane le ob spolni osi, temveč vedno tudi ob razredni, s čimer so ženske same zagotavljale neprekinjenost lastnega podrejenega položaja in splošne

socialne hierarhije. "Fiziološke sposobnosti ženske in njena večja povezanost z življenjem vrste, ki dejansko dajejo ženski manj svobode v razpolaganju s sabo, so v večini kultur vključene v družbeno vlogo in psihično strukturo osebnosti žensk kot nekaj totalnega, vseobsegajočega in omejujočega. Funkcija ženske v dajanju življenja (spočetje, nosečnost, rojevanje, dojenje), ki je nujno v biološkem smislu, je podaljšana v tisto sfero, kjer poteka družbeno, kulturno oblikovanje človeka – v socializacijsko sfero in v tej delujejo ženske tako, da ohranjajo njim vsiljene vloge in z vzgojo kontinuirano oblikujejo posebnosti moške in ženske identitete" (Jogan, 1990: 14). Iz doslej navedenega sledi, da govorimo o ženskem delu, kadar govorimo o socialni politiki⁹, kar je tudi namen naloge. Posebno mesto pri družbeni konstrukciji vlog je imela in ima religija, ki pomembno vpliva na družbeno konstrukcijo vlog.

2.1.1 Vloga religije

Ustavna določba, ki ločuje cerkev od države, nam nudi možnost ohranjati iluzijo, da se lahko osvobodimo pritiska religioznega na naš obstoj. Nedvomno pomenijo te ločitve moči jamstvo za relativno zmernost pri uveljavljanju religioznega vpliva. Kljub temu pa ne spremenijo pomembnosti vpliva religije na kulturo. Prepojeni smo s krščanskimi tradicijami (v Sloveniji se je po zadnjem popisu prebivalstva za krščansko vrednostni nazor opredelilo kar 1.400.000 ljudi) skozi umetnost, miselnost, mitologije, ki jih doživljamo in jih nadaljujemo, ne da bi se jih zavedali. E. Sorge se pri tem sprašuje, ali je sploh kdaj obstajala religija, ki bi bila naklonjena ženskam. Joganova (1990) opozarja na skupno značilnost vseh cerkva in veroizpovedi: "vse so ženskosovražne, oziroma pri vseh je sistem dogem in temeljnih pravil življenja vgrajen patriarhalni vzorec odnosov kot edini normalen, moralen in naraven, kot obveznost, ki ima posebno moč, kajti ta izvira neposredno iz božje volje – božjega načrta". Takšno delegiranje moralne odgovornosti "skrbi za druge" na ženske, ruši ravnovesje, ki naj bi obstajalo med spoloma. Bistvo omenjenega je izvrstno zajel M. Hatami (2000: 555), ki nasploh (širše) pojasnjuje nevarnosti, vplive religijskih dogem: "Do velikih katastrof, ki s seboj nosijo tragedije, pride v religioznih družbah, v katerih absolutni in sveti značaj, ki je bistvo religije, prenesejo

⁹ V smislu zagotavljanja socialne varnosti prebivalstva in vzdrževanja ravnotežja v socialni reprodukciji.

na interpretacije, omejene s prostorom/časom, relativne in zmotljive, ki jih o religiji razvija človek, in ko ljudje enačijo religijo s tem, kar so sami, v svoji omejenosti, proizvedli; tako se krepi prepričanje, da je religiozna le tista oseba, ki sprejme te interpretacije; in iz tega se razvijajo številne izroditve, številne nevernosti, številni spori." Vpliv religije je tako še kako pomemben pri snovanju socialnih politik posameznih držav (o tem kasneje) in tako prav pri umeščanju žensk v skrb za druge. Bolj je družba/ skupnost religiozna, bolj potiska to delo v neformalne mreže – se pravi ženskam. Zadnja izjava terja pojasnilo. Kot bomo videli kasneje (shema 5) imajo postsocialistične države nekatere posebnosti. N. Toš (2000: 197-228) v primerjalni analizi religioznosti sedmih srednje in vzhodnoevropskih držav (Hrvaška, Litva, Poljska, Slovaška, Slovenija, Češka, Madžarska) ugotavlja naslednje: omenjene države, ki so v zadnjih 50-ih letih 20. stoletja pripadale istemu tipu politične in družbeno gospodarske ureditve (avtoritarni, enostrankarski, komunistični sistem) za katere je bila bolj ali manj izrazita ideološka represija (omejeno svobodno izražanje vere, zaprtost do zahoda) imajo različno stopnjo religioznosti. Toš na podlagi raziskav meni, da enoten politično sistemski okvir ni tista skupna določilnica, ki vpliva na oblikovanje oz. omejevanje izražanja religijske zavesti, pač pa kulturno zgodovinski in politični razvoj¹⁰ (ob globalizaciji). Očitno pol stoletja delovanja komunističnega sistema ni zbrisalo kulturnih sledov, vzorcev, tradicij, vrednotenj, ki se v desetletju po njegovem razpadu spet polno izražajo. Tukaj gre verjetno iskati razlog umeščenja neformalnih mrež (družine, sorodstva) na drugo mesto v hierarhiji sfer državno socialističnega sistema blaginje (shema 5).

M. Jogan (2000: 15) v prvi polovici 90. let prejšnjega stoletja zaznava proces rekatolizacije. V socializmu (vsaj delno) je bil androcentrizen omejen: tendenca enakosti med spoloma je vplivala:

- na zaposlitev žensk in s tem na potencialno ekonomsko neodvisnost;
- na kulturni kapital, se pravi možnost dostopa do izobrazbe vseh;
- na delno razbremenitev (usklajevanje poklicnega dela z družinskimi obveznostmi) z institucionalno postavljenimi temelji (vrtci, domovi za ostarele...);
- ustavno zagotovljena pravica o svobodnem odločanju o rojstvu otrok...

¹⁰ Sekularizacijski trend v SLO v 60. in 70. letih 20. stol. in potem spet v drugi polovici devetdesetih zaradi elementov klerikalizma, zgodovinskega spomina napak RKC: protireformacija, predvojni klerikalizem, medvojne napake (Jogan 2000: 978).

Te pridobitve pa so na začetku 90. let 20. stol. stigmatizirane kot zahteva totalitarnega režima in zavržene kot nasprotujoče naravnemu in tradicionalnemu redu, ne da bi bile nadomeščene z "ženskam prijaznejšimi" idejami. Moralno razsulo pod marksizmom terja moralno prenavo družbe in družine (zahteva po odpravi pravice do splava, kontracepcija = splav, predlogi o triletnem porodniškem dopustu, preprečitev umetne oploditve pri samskih ženskah...). Zelo zanimivo je Smrketovo (2002: 174) opozorilo na pojav religijske mimikrije¹¹ - medijsko prikazovanje ogroženosti v pogojih družbene tranzicije, kot eden od načinov, s katerim želi cerkev spet pridobiti vlogo, status in moč, ki jih je v preteklosti že imela.

2.1.2 Nadzor

Same ženske sprejemajo družbeno določene in kulturno, religijsko reproducirane zahteve po večji vključenosti v skrbstveno delo.

Kako se vsi miti in stereotipi lahko persistentno ohranjajo in obnavljajo nam lahko pomaga razložiti Foucault-ov model discipliniranja in s tem (prisilno ali nezavedno) ponotranjenja družbeno sprejemljivih vedenj in ravnanj. Disciplinske tehnike preko moči, diskurza so usmerjene v oblikovanje krotkega telesa, "ki ga je mogoče podrediti, uporabiti, spremeniti in izpopolniti" (Foucault, 1984: 204) so se v 18. in 19. stoletju razširile na druge prostore reformiranja, druge načine nadzorovanja. Trampuž (2002: 352) po Staplesu navaja štiri značilnosti sodobne disciplinarne prakse:

- ➔ so izrazito tehnološko usmerjene, sistematične, metodične, avtomatske, anonimne, kot stalna baza podatkov,
- ➔ telo je obravnavano kot objekt, ki ga je mogoče podvreči opazovanju, ocenjevanju in manipulaciji,
- ➔ delujejo v vsakdanjem življenju – lokalno,
- ➔ uspe jim preiskovati celotno populacijo in ne le deviantnih posameznikov.

To omogoča uporaba informacijskih, komunikacijskih, medicinskih tehnologij, množičnih medijev, ki poteka enosmerno in sicer k nadzoru vladanih ne pa k demokratizaciji družbe (nadzorovanju vladajočih). Za namen moje naloge se mi zdi

¹¹ Tista delovanja posameznika ali različnih družbenih skupin (vse do države ali civilizacije), v katerih se skuša s simulacijo ali disimulacijo povečati svoje možnosti uspeha (oz. zmanjšati možnosti neuspeha) v družbenem okolju. Da bi zavedel nekega drugega akterja, mimik oponaša določen (družben ali naraven) model. Ta dejavnost ni nujno zavestna (Smrke, 2002: 172).

pomembno opozoriti na nadzor v vsakdanjem življenju, da bi oblast (moški) dosegla odgovorno vedenje (žensk), tako, kot so ga drugi določili za zakonitega, primernega in normalnega. Danes normalizirani posameznik ni le tisti v šoli, službi, bolnišnici ampak tudi normalizirani posameznik doma, pri prostočasnih aktivnostih... Družba uravnava ne le prestopke, ampak tudi vedenja, stanja, življenjske stile uporabnikov, uživanje prepovedanih ali legalnih substanc, motenj hranjenja, oblike spolnega izražanja... Sedaj so baze podatkov, užitek (potrošništvo) diskurz, ki veča moč lastnika/uporabnika (Trampuž po Gandyju, 2002: 354). Benthamov Panoptikon se "pripelje kar v lastne glave".

2.1.3 Položaj žensk na trgu delovne sile in posledice dvojne vloge

Ekspanzija storitvenega sektorja, večje aspiracije žensk, dostop do izobraževanja, sodobni potrošniški vzorci, večji finančni pritiski, rast števila razvez in eno starševskih družin, kasnejše materinstvo z manj otroki (in še kaj) vpliva na to, da je delež zaposlenosti žensk¹² zelo blizu deležu zaposlenih moških. Toda za ženske je značilna tudi "nevidna služba" doma, ki vpliva na segregacijo¹³ (Kanjuo Mrčela, 1999) trga delovne sile: vključenost žensk na sekundarni trg delovne sile, feminiziranost določenih dejavnosti pomeni njihovo manjšo vrednost (primer tega so tudi socialno-varstvene dejavnosti), kar dokazuje primerjava plač med spoloma. Klasifikacija in vrednotenje poklicev sta povezana s konceptom veščine, pomen veščin pa je povezan s spolno delitvijo dela. "Ko ista ali podobna dela opravljajo moški, se opredelitev dela in poklica spremeni, vključi več veščine in pridobita višji status in boljše plačilo. Ko pa določene poklice ali dela začnejo opravljati večinoma

¹² Po statističnih informacijah (št. 199/2002: 7) je delež delovno aktivnih žensk v 1. četrtletju 2002 znašal 45,3%.

¹³ Horizontalna segregacija nam pojasnjuje, zakaj je skrbstveno delo (negovalke, patronažne sestre, medicinske sestre, socialne delavke) tipično ženski poklic (z vsemi posledicami), vertikalna pa pojasnjuje, zakaj so tudi v skrbstvenih dejavnostih (centri za socialno delo, domovi za ostarele) na vodilnih položajih pretežno moški (Kanjuo-Mrčela 1996: 66-69). Tudi v teh dejavnostih ženska, ki želi uspeti v svojem poklicu naleti na steklene stropove- nevidne pregrade sestavljene iz zapletenih sklopov struktur, na čelu katerih so moški, ovire, ki ženskam onemogočajo dostop do odgovornih položajev (A. Kanjuo Mrčela, 2000). Na poklicno segregacijo poleg že omenjenega specifičnega izbora aktivnosti – emocionalno delo => horizontalna segregacija, vertikalna => manj vodstvenih položajev kljub višji izobrazbi in več nižjih položajev v zaposlitvah, vpliva še rizičnost žensk dot delovne sile, samoižbor (vpliv ocene možnosti, da dobi delo v teh profilih), okus (tradicionalnost poklicev), kopičenje v ozkih profilih, razlike v plačah, delovnem času in varnosti zaposlitve, različne veščine moških in žensk (Černigoj Sadar, 2000: 36).

ženske, pride do nasprotnih učinkov – do upada statusa, znižanja plač" (Kanjuo Mrčela, ibidem).

Tabela 2: Povprečne mesečne bruto plače (1998) zaposlenih oseb v družbah, podjetjih na področju zdravstva, socialnega varstva, po stopnji strokovne usposobljenosti in spolu.

	Visoka strokovna Usposobljenost Dr. mag. skupaj	Višja Strok. usposobljenost	Srednja strokovna usposobljenost	Nižja strokovna usposobljen.	Visoko kvalificirani	kvalificirani	Polkvalific	nekvalifici
M	521.525,00	227.557,00	210.070,00	114.738,00	240.150,00	113.325,00	115.695,00	101.807,00
Ž	416.842,00	226.592,00	159.993,00	116.611,00	120.718,00	112.285,00	94.919,00	82.673,00

Vir: Rezultati raziskovanj, št. 743/2000: 339 – 341

Statistični podatki razlik v plačah med spoloma močno nakazujejo, da je diskriminacija¹⁴ pomemben dejavnik na trgu delovne sile. Razlike v plačah pa vplivajo tudi na počasnost spreminjanja starševskih vlog (da ne govorimo o skrbi za stare), z utemeljitvijo ekonomske racionalnosti. Vloga sindikatov - tendenca družinske plače zagotavlja večjo varnost delovnih mest za moške. Nenazadnje gre omeniti zelo nizko udeležbo žensk v top menedžmentu¹⁵. A. Kanjuo Mrčela (1996:72) podrobno raziskuje razloge za tovrstno nizko udeležbo. Eden teh pa so družinske obveznosti, več odsotnosti z dela, kar pripelje do svojevrstnega paradoksa: Značilnosti postfordizma, ki prevladuje v post industrijskih družbah, globalizacija, recesija, ki (že samo po sebi) zastrujejo pogoje na trgu dela pa zaradi dvojne navzočnosti žensk (javna, zasebna sfera) ženske dodatno (in ravno zaradi tega) zapostavljajo. Neenaka delitev dela v gospodinjstvu slabša zaposlitvene pogoje in možnosti žensk v primerjavi z moškimi, ker delodajalec predpostavlja obveznosti

¹⁴ Diskriminacija zajema možnost vstopa, seksistično vedenje, možnost napredovanja, statistično diskriminacijo-uporaba vrednosti, ki veljajo za povprečja skupine pri oceni individualnega predstavnika- ce skupine.

¹⁵ Sama sem poklicala v nekaj domov v območni enoti Ljubljana in bližnji okolici (Bežigrad, Poljane, Moste-Polje, Šiška, Vič-Rudnik, Domžale, Grosuplje, Idrija, Kočevje, Šmartno pri Litiji, 2 doma v Logatcu, Mengeš, Vrhnika, Izlake) in dobila podatke, da je v 15-ih domovih 11 direktorjev in 4 direktorice.

neplačanega dela: ob plačani zaposlitvi še skrb za otroke, skrb za ostarele in gospodinjsko delo (tudi samskim).

Raziskave kažejo (Černigoj Sadar, 2000: 36), da se z gospodinjskimi deli ukvarjajo skoraj vse ženske (v Sloveniji 95% žensk med 15. in 75. letom) in več kot 1/3 moških. Značilno je, da je čas, ki ga družinski člani porabijo za gospodinjska dela približno enak v vseh evropskih državah in se giblje med 28 in 35 urami na teden, kar znaša 2/3 do 5/7 rednega delovnega časa (pri 42 urnem delavniku). Zanimivo je tudi dejstvo, da se s časom podatki skoraj ne spreminjajo (Boh v Svetlik, 1988:88; Grint, 1998:32; Černigoj Sadar, 2000:36, SI 155/2002). Delitev neformalnega dela med spoloma je jasna: neplačana dela (2/3) opravljajo predvsem ženske, plačana dela (2/3 od svojega celotnega časa) pa moški. Tako dela vsaj eno uro na dan v gospodinjstvu le 32,7% moških in kar 95% žensk. Moški v povprečju porabijo za gospodinjstvo le 14,8 ure na teden, ženske pa 29,3 ure (Svetlik, 1988:120). M. Jogan po Muellerju (2000:13) navaja podatke, da je delež moških udeleženih v gospodinjstvu 27% na Švedskem in 22% v ZDA in Kanadi. Pri tem pa Kanjuo Mrčela (1999) omenja Giddensovo navedbo, da gospodinjsko delo predstavlja med 25% in 40% premoženja, ki se ustvari v industrijskih državah. Skrbstveno delo se razteza predvsem na otroke, na bolne in na ostarele, pogosto pa tudi na druge člane gospodinjstva ali sorodstvenega sistema (Jogan, 1990: 117-150). Praksa torej kaže, da pomoč v bivalnem okolju v veliki meri temelji na neformalnih in prostovoljnih mrežah pomoči, v katere so vključene predvsem ženske srednje generacije in mlade upokojenke, ugotavljata Hojnik Zupanc, Kramberger (1996: 6) po Meansu in Smithu. D. Zaviršek (1994: 31) ugotavlja isto, ko povzema Pascalla, Ungersona in Smitha, da so tudi v 90. letih 20.stol.ženske še vedno tiste, ki opravljajo največ skrbstvenega dela. M.Jogan (2000:13) dodaja, da je ključna značilnost 90. let 20. stol. dejstvo, da dinamiki vstopanja žensk v javni prostor ne sledi vstopanje moških v zasebni prostor. Zanimiv je podatek, da so socialni kontakti starejših ljudi s sorodniki, zlasti z odraslimi otroki, veliko pogostejši, kot to običajno prikazujejo stereotipi ostarelih ljudi. Študije pa ne dokazujejo le tega, pač pa tudi, da je skrb za ostarele delo žensk ne pa delo odraslih moških potomcev (Oakley, 1976: 84). Čeprav je delež žensk, ki so samo gospodinje majhen (skriva se v številki neaktivnih prebivalcev, pomagajočih družinskih članov) pa skrbstveno delo ostaja žensko vprašanje, ne glede na njen status.

Da je za žensko prevzem družinskih funkcij, na katere se pripravlja v času svoje socializacije, pogosto vstop na pot ne le fizične, ampak še zlasti psihične preobremenjenosti, dokazujejo zlasti t.i. ženske bolezni in simptomi, kot so depresija, migrena, nespečnost, bolečine v križu, nemir in razdražljivost, nevrovegetativna distonija, anoreksija... Uporaba psihofarmakoloških sredstev, ki jih predpisujejo zdravniki, je za ženske očitno vsakdanje sredstvo v okviru njihovih strategij za preživetje. Ta oblika kulture molčanja je povezana s statusom, ki ga ima ženska v družbi, z njeno spolno specifično socializacijo in z uveljavljenim prepričanjem o idealni družini, ki se naloži ženski kot samonalogo, ne da bi jo ta mogla uresničiti. Idealna družina in idealna ženska sta družbeni utopiji, ki služita utrjevanju neenakega razmerja med spoloma in sta obenem mehanizma družbene kontrole. N. Černigoj Sadar (2000: 46) pa v svoji raziskavi ugotavlja, da je tradicionalna spolna delitev vlog tista, ki vpliva na bolezensko simptomatiko zaradi naslednjih dejstev:

- za ženske je družina vir konfliktov glede na plačano zaposlitev, za moške pa je plačano delo vir konflikta v odnosu do družine;
- na bolezensko simptomatiko pri ženskah vpliva predvsem preobremenjenost z gospodinjskim delom, ne pa nega oz. ukvarjanje z otroki;
- na bolezensko simptomatiko zaposlenih moških pa vpliva predvsem število delovnih ur.

Družbena konstrukcija vlog preko socializacije in znanosti, pri čemer ima znatno vlogo religija in medijski nadzor, vpliva na delegiranje in samo-izbor skrbstvenega dela, kar ima posledice pri vrednotenju in položaju na trgu delovne sile. Ali je bilo vedno tako oz. kako je bilo v preteklosti poskušam zajeti s kratko zgodovino tovrstnega dela.

3 Skrb za stare v družbi

3.1 Skrb za stare skozi zgodovino

Če želim preveriti praktični vidik "renesanse" neformalnega skrbstvenega dela moram zajeti tri obdobja oz. prehode iz tradicionalnih družb (ubožna socialna politika) v moderne družbe ali tudi socialne države (zavarovalna socialna politika) in nadalje razvoj v družbe blaginje (blaginjska socialna politika). Navedla bom tudi poglobitve spremembe, ki so povzročale prehode (nadgradnjo) med njimi, da lahko primerjam in preverjam postavljeni hipotezi, ki predpostavljata, da se (kar se tiče skrbstvenega dela) "vračamo tja, kjer smo že bili."

3.1.1 Predindustrijska družba

Za tradicionalne, predindustrijske družbe so značilni naslednji elementi: so ruralne, fevdalne, poljedelske in tradicionalne. Zanje je značilna naturalna produkcija (kar so proizvedli so porabili sami), prostorska zaprtost (ni bilo migracij, transportnih in komunikacijskih povezav), socialna statičnost (ni bilo vertikalne mobilnosti). Socialno varnost je na prvem mestu zagotavljala multifunkcionalna družina. To je družina v kateri živi skupaj več generacij. Vsi člani prispevajo k preživetju družine in vsak član družine ima svojo vlogo za preživetje družine. V predindustrijski družbi sta bila formalno in neformalno delo torej prepletena prostorsko, časovno in funkcionalno. Temeljna proizvodna in potrošna enota je bilo gospodinjstvo. To so bile družinske delavnice in družinske kmetije, ki so šteje veliko število članov in so povezovala vsaj tri generacije (razširjena družina). R. Seider (1998: 58-65) omenja, da avtarktična kmečka gospodarstva (17. 18. stoletje) niso imela na razpolago nobene možnosti za preskrbo starih in za delo nezmožnih družinskih članov, kakršno ponuja denarno gospodarstvo. Stari kmet ali kmetica (tudi nepreskrbljeni otroci) so tako ostali pod okriljem domače hiše (preživitkarska izba, štibelec). Sprva ustna, kasneje pisna pogodba med dvema generacijama je pomenila odstop od zakonitih pravic (kmečko običajno pravo) in prenos lastništva (v zelo različnih oblikah) v zameno za izgovorjene pravice glede preskrbe. Predaja kmetije se je sprva vršila z

"odsaditvijo,"¹⁶ kar ni pomenilo pregona, ampak je odstavljenim starim kmetom še naprej pripadala pravica do bivanja in prehranjevanja na kmetiji (naslednik kmetije ni bil nujno sorodnik). Praviloma pa je bila predaja kmetije vezana na poroko. Z naglim naraščanjem pričakovane življenjske dobe (19. stoletje) in izogibanje vojaškemu naboru¹⁷ je preužitik dobil večji pomen. Iz okoliščine, da je moral oblastni položaj hišnega poglavarja prej ali slej preiti na mladega kmeta, se je porajala posebna konfliktnost kmečke trogeneracijske družine. O tem pričajo notarske pogodbe, ki vsebujejo previdnostne ukrepe zaradi trdih in nepravilnih razmer (preveliki zahtevki starih kmetov na eni in predolgi in previsoki stroški oskrbovanja preužitka na drugi strani). Naslednji dejavnik zagotavljanja socialne varnosti so bile vaške in mestne skupnosti, ki so pri tem opravljale pomembno vlogo. Mestne oblasti so zaprle obzidje, da reveži niso mogli noter, enako je veljalo za vaške skupnosti. Kresal (1998: 21) ugotavlja, da so se socialni problemi reševali izključno z dobrodelnostjo. Zelo razvita je bila oskrba onemoglih posameznikov po hišah in beračenje. Golob omenja, da je bilo največje kršenje norme spoditi reveža (v Sloveniji je bila oblika "hoje od kljuke do kljuke" v navadi celo do 2. svetovne vojne). Socialna varnost¹⁸ je temeljila na solidarnosti, dobrodelnosti in kolektivni samopomoči v skupnosti. Moralno odgovornost za socialno varnost oz. boljše fizično preživetje tlačanov je prevzel fevdalni gospod. Tlačan je bil namreč lastnina fevdalnega gospoda in ni smel zapustiti teritorija, ki je pripadal njegovemu fevdalnemu gospodu. Z razvojem cehov¹⁹ in gild²⁰ so v le-teh organizirali vzajemne blagajne. S temi vzajemnimi skladi, kamor so člani prispevali del sredstev v blagajne, se je zagotavljala pomoč tistim, ki so jo bili potrebni. Pomembno vlogo je igrala tudi religija – krščanstvo z osnovnim motivom pomoč bližnjemu kot odkup za grehe in plačilo v onostranstvu. V tem nizko diferenciranem tradicionalnem sistemu (Hojnik Zupanc, 1997: 37) še ni moč govoriti o generacijah kot o družbenih kategorijah (obvezno šolanje in upokojevanje).

¹⁶ Zemljiški gospodje so zamenjali kmeta, kadar se jim je to zdelo gospodarsko umestno- zaradi starosti, bolezni, ovdovelosti...

¹⁷ Da bi očetje dosegli osvoboditev svojih sinov od služenja vojske, so jim že prej prepustili kmetije.

¹⁸ Zagotovitev eksistenčnega minimuma oz. zagotovitev osnovnih življenjskih potreb; vključuje tudi ohranitev relativnega družbenega položaja posameznika (dohodek, vpliv, ugled) v primeru bolezni, starosti...

¹⁹ Združenja obrtnikov, rokodelska družina v mestih je bila podvržena vseobsežnim družbenim predpisom ceha. Njemu je pripadala vloga uravnavanja zasebnih, družabnih, nravnih in pravnih življenjskih razmer njegovih članov.

²⁰ Združenja trgovcev

3.1.2 Družbene spremembe v Evropi in nastanek socialne politike

Skozi proces modernizacije je država začela igrati svojo novo vlogo. Okviri v katerih so si posamezniki doslej zagotavljali socialno varnost so se spreminjali in rušili. Modernizacija pomeni prehajanje iz tradicionalnih družb v moderne, iz ruralnih v urbane, iz fevdalnih v kapitalistične, iz poljedelskih v industrijske družbe.

Proces modernizacije je vezan na ekonomske, kulturne in politične spremembe.

Industrializacija in urbanizacija sta povzročila migracije iz vasi v mesta in iz skupnosti v družbo. Razvijajoča se manufaktura ni mogla absorbirati vse delovne sile. Spremenila se je oblika družine in vaške skupnosti. Vse večji pomen je začela pridobivati proizvodnja za menjavo v manufakturah in delavnicah. Delo v njih je potekalo prostorsko in časovno ločeno od doma (Seider, 1998: 58-65). S tem prihaja do terminov: status dela, delovni čas. Delež trogeneracijskih družin je začel kopneti. Industrijski način proizvodnje je zahteval izkušnje ob strojih in celega človeka, zato je obstajala tendenca, da bi ženska ostala doma. Kapitalistični proizvodni odnosi sicer prinesejo osebno svobodo (delavec si sam lahko poišče delodajalca), hkrati pa delodajalec ni moralno zavezan za socialno varnost svojega delavca. Odnos delavec - delodajalec je temeljil na pogodbenem razmerju, zato delodajalca ni zanimalo ali in kako bo delavec s svojo družino za to mezdo preživel. Cena dela določa trg. Revščina postane dinamična kategorija. Hkrati z ekonomskimi spremembami so se vršile tudi kulturne spremembe. Z reformacijo (16.stol) in protestantizmom se je pogled na revščino spremenil. Revščino so obsojali. Dobrodelništvo je bilo zaželeno, spodbujano, vendar ne kot način zveličanja. Razsvetljenstvo (17.stol.) je prineslo vero v razum. Francoska revolucija (konec 18. stol.) pa je pomembna zato, ker se je z njo začel status državljana (osebne pravice, osebna svoboda). Spremenilo se je razumevanje odnosa posameznik – država. Državljanski status je nujen, ključni in zadosten pogoj, da je država začela prevzemati odgovornost za socialni položaj posameznika. Osnovo za nastanek ubožne socialne politike predstavlja izoblikovanje osebnih pravic, osebne svobode državljana. Posamezniki so postali pasivni državljani, kar pomeni, da jim je nevtralna pravna (avtoritarna) država garantirala ohranjanje osebne svobode in nevtralnost (enakopravnost) pred zakonom. Ubožno vprašanje je začela država reševati z ubožno socialno politiko - koncentracijo

revežev v mestih (Kolarič, 2001/2002). Za namen naloge je pomembno dejstvo, da je z represivnim načinom (Krvava ubožna zakonodaja, Elizabetin ubožni zakon, merkantilistična ideologija...) silila ljudi v ekonomsko aktivnost, kjer za stare (onemogle) ni bilo prostora. Industrijski način dela je tako izločal stare ljudi. Politične spremembe – sindikalna gibanja delavcev - konkretizirajo socialno vprašanje v delavsko vprašanje (ob izgubi zaposlitve, starosti...). Gospodarski liberalizem je ustvarjal toliko in takšne socialne probleme, da jih je bilo treba reševati s samostojno politiko. Represija, dobrodelnost in samopomoč niso več zadoščale potrebam reševanja materialnih in socialnih stisk ogroženih slojev prebivalstva in posameznikov (Kresal, 1998: 33).

3.1.3 Zavarovalna socialna politika

Vključenost v ekonomski trg je pomenila osnovo za boj za priznanje političnih pravic, kot druge sestavine državlanskega statusa (prva sestavina je ekonomska vključenost). Boj za politične pravice je pomenil spremembo ubožne socialne politike v zavarovalno socialno politiko. S političnimi pravicami (politična svoboda, združevanje, volitve, biti voljen...) je postal državljan aktiven državljan, s čimer je prispeval, da se avtoritarna država spremeni v demokratično državo. Politične pravice so predstavljale osnovo, da je država izoblikovala zavarovalno socialno politiko. Država, ki vodi zavarovalno socialno politiko pa se imenuje socialna država.²¹ Ciljna skupina so bili najprej mezdni delavci, kasneje vsi zaposleni, nazadnje pa kmetje. Skozi sisteme obveznih socialnih zavarovanj (invalidsko, zdravstveno, pokojninsko, zavarovanje za primer brezposelnosti) je tako zadovoljevala potrebe z denarnimi nadomestili ob spremenjenih pogojih. Zagotavljala je ohranitev relativnega družbenega položaja in ohranjanje eksistenčnega minimuma.²² (Kolarič, 2001/2002). To je seveda napredek glede statusa ostarelih, čeprav vezan na minulo zaposlitev. Sredi 19. stol. so se na Slovenskem, ko se je že pojavljalo večje število delavstva (industrijska družba), že pojavile bratovske skladnice pri rudarskih in topilniških podjetjih, ki so skrbele za stare in bolne člane ter njihove vdove in sirote. Bratovske skladnice kot socialno

²¹ Oto von Bismarck je v drugi polovici 19.stol. začel uvajati sisteme socialnih zavarovanj.

²² socialna varnost

zavarovalne ustanove je uzakonil že rudarski zakon v drugi pol. leta 1854 – se pravi, da je bilo socialno zavarovanje teh delavcev obvezno (kar je v tem času še izjema). Na ozemlju današnje Slovenije (Avstroogrška) je bil z novim Obrtnim redom leta 1859 uveljavljen gospodarski liberalizem. Ostali delavci in njihovi svojci so si morali še naprej pomagati s samopomočjo. Ustanavljali so svoja bolniška in podporna društva, pri tem pa so delno sodelovali tudi podjetniki. Njihov namen je bil oskrbovati in podpirati bolne člane, preskrbeti umrlim članom pogreb in podpirati revne člane. L.1885 je bila uvedena širša sistemska delovna zaščita. V tekstilni tovarni v Trziču je bilo 1897 ustanovljeno Podporno društvo za podpiranje članov v bolezni, za primer nezgod ter ob onemoglosti in starosti (Kresal, 1998: 156-158). Veliko slabše so bile materialne možnosti za reševanje socialnih problemov kmetov in drugih kategorij ogroženega prebivalstva ter za razvoj socialnega skrbstva. Na podeželju so bili še vedno odvisni od oskrbe "po hišah" in beračenja, saj je bila ta kategorija brez vsakršnega socialnega zavarovanja. Obstajali so sicer redki ubožni skladi in občinska zavetišča, vendar je bila ta oskrba nezadostna. Med prvo svetovno vojno je izšlo več uredb in predpisov, ki so kratkoročno urejali socialne probleme v zvezi s preskrbo prebivalstva - aprovizacijo, racionirano preskrbo, obvezno oddajanje presežkov hrane po vaseh (Kresal, 1998: 41). Mestne občine so imele socialno politične urade in organizirano obliko socialnega skrbstva. V obdobju med vojnami so mestne občine financirale vzdrževanje mestnih zavetišč za onemogle, izplačevale so redne in izredne podpore (tretjina eksistenčnega minimuma). Poleg teh so bile še druge oblike starostne preskrbe: obleka, obutev, oskrba bolnika na domu. V letih močne inflacije (1919–1925) so se ustanavljala nova industrijska podjetja, spodbujale so se vsakršne investicije, da bi se ohranila realna vrednost denarja. Slovenski gospodarstveniki so se takrat zavedali, da je gospodarsko nerazvitost in agrarno prenaseljenost možno preseči le z intenzivnejšo industrializacijo, ki je pred prvo svetovno vojno zaostajala. Sredi leta 1925 se je gospodarstvo konsolidiralo. V Sloveniji smo imeli ustrezno pravno urejenost, razvitost denarnega poslovanja, ustrezno prometno in energetska infrastrukturo, dovolj kvalificirano, a poceni delovno silo z urejenim trgom delovne sile. Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani, ki je bil ustanovljen 1922 z združitvijo prejšnjih okrajnih in obratnih bolniških blagajn v Sloveniji, je bil kot krajevni organ Osrednjega urada za zavarovanje delavcev univerzalna ustanova, ki je v Sloveniji izvajala socialno zavarovanje delavcev (sistem socialnega zavarovanja). Svetovna gospodarska kriza

v letih 1929–33 je seveda tudi na slovenskem območju povzročila hude spremembe - obubožanje kmečkega prebivalstva, propad številnih trgovskih in industrijskih podjetij in s tem veliko brezposelnost. Življenjska raven zaposlenih je bila najnižja leta 1934, od vseh zaposlenih pa je bilo približno četrtino žensk (Kresal, 1998: 131). Kmetijstvo je bila prevladujoča in skoraj edina gospodarska dejavnost večjega dela Slovenije do druge svetovne vojne in še dobro desetletje po njej. Meščanska agrarna reforma po prvi svetovni vojni in zakon o zemljiški odvezi (še iz leta 1848) na posestno strukturo nista bistveno vplivala. Ta dejstva so vplivala na to, da je bilo enotno obvezno pokojninsko zavarovanje (zavarovanje za onemoglost, starost in smrt) za vse delavce (ne pa še za kmete in državne uslužbence) uvedeno šele proti koncu leta 1937 (Kresal, 1998: 134). Že v času pred 2.svet. vojno so se razmere spet zaostrele, spet je bila uvedena racionalna preskrba. Obstajali so trije razredi delavskih nakaznic: delavske nakaznice, nakaznice za porabnike brez dohodkov, in otroške nakaznice. Prehod na centralno plansko gospodarstvo po 2.svet. vojni in spor z informbirojem sta še zmanjšala količine zagotovljenih živil. 1946 so bile uvedene splošne nakaznice tudi za industrijske izdelke (na točke). Vsi potrošniki, ki so bili upravičeni do kakršnikoli nakaznic, so bili vpisani v ustrezen register potrošnikov. Kdor ni bil vpisan, ali ni bil več zaposlen, je izgubil pravico do preskrbe; to pravico so izgubili tudi njegovi vzdrževani družinski člani. Vsa preskrba in promet sta bila pod strogim državnim nadzorom. 1948 je bil uveden sistem državnih vezanih cen, nacionalizacija zasebnega in združnega premoženja, kar pa je preskrbo še poslabšalo (Kresal, 1988: 322-325).

3.1.4 Blaginjska socialna politika in država blaginje

Priznane politične pravice so osnova za oblikovanje socialnih pravic, ki so jih izbojevale socialno demokratske stranke. Izoblikovanje socialnih pravic (pravica do izobraževanja, pravica do zdravja, pravica do človeka vrednega življenja v starosti, pravica do rehabilitacijskih storitev, pravica do svetovalnih storitev...) je tretja sestavina državljankega statusa²³, ki naposled pripelje do države blaginje. Država blaginje garantira realizacijo teh pravic oz. storitev do določene količine vsem

²³ Prva sestavina je ekonomska vključenost, druga sestavina pa politična vključenost oz politične pravice.

državljanom (ne samo zaposlenim) skozi močan javni sektor in je zato demokratična pravna država. Spričo teh dejstev se ustanavljajo družbene institucije, oz. javne službe (domovi za ostarele...), ki skrbijo za socialno blaginjo,²⁴ in s tem za socialno pravičnost oz. pravično neenakost. Šele na osnovi in ob pomoči vseh treh faz socialne politike smo posamezniki vključeni in sodelujemo v družbenem dogajanju. Vse tri faze so kumulativne: vsaka predhodna faza je predpogoj za naslednjo in se vključi oz. je vsebovana v njej. Proces oblikovanja socialne države in države blaginje se je končal do 2. svetovne vojne v Evropi. Vse evropske države so imele uvedene vse 4 vrste socialnih zavarovanj (zdravstveno, pokojninsko, invalidsko, zavarovanje za primer brezposelnosti) in različne tipe socialnih zavarovanj.²⁵ Vse države so podpirale javni sektor in vse kar je mišljeno pod državo blaginje (Kolarič, 2001/2002). Hojnik Zupanceva v doktorski disertaciji (1997: 198) podrobno analizira proces osamosvajanja starih ljudi v časovno-prostorski razvojni dinamiki in ugotavlja, da dinamika prehodne postmoderne družbe princip »igre z ničelno vsoto (pridobitev je izenačena z izgubo) presega, kar velja tudi za staro populacijo. Proces osamosvajanja starih se na individualni ravni kaže kot: individualna materialna samostojnost, prevladujejo individualne bivanjske oblike, možnosti aktivnega preživljanja starosti (tretja univerza), podporni mehanizmi za ohranjanje samostojnosti v četrtem življenjskem obdobju, slaba družinska integracija. Na družbeni ravni pa se osamosvajanje starih ljudi kaže v diverzifikaciji družbenih entitet, senzibilnosti sistema za posebne potrebe ljudi, v zrcalnem demografskem ravnovesju in v raznolikosti družinskih oblik.

Delovanje celotnega sistema družbe blaginje (tudi na področju skrbi za stare ljudi) je izvrstno zajela Kolaričeva (Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič, 2002), v shemi, ki sama po sebi opredeljuje termine sfere države, trga, skupnosti in vmesni prostor civilne družbe. Tako nakazuje v kateri smeri (proti sferi države, sferi trga, sferi skupnosti) se civilna družba lahko približuje.

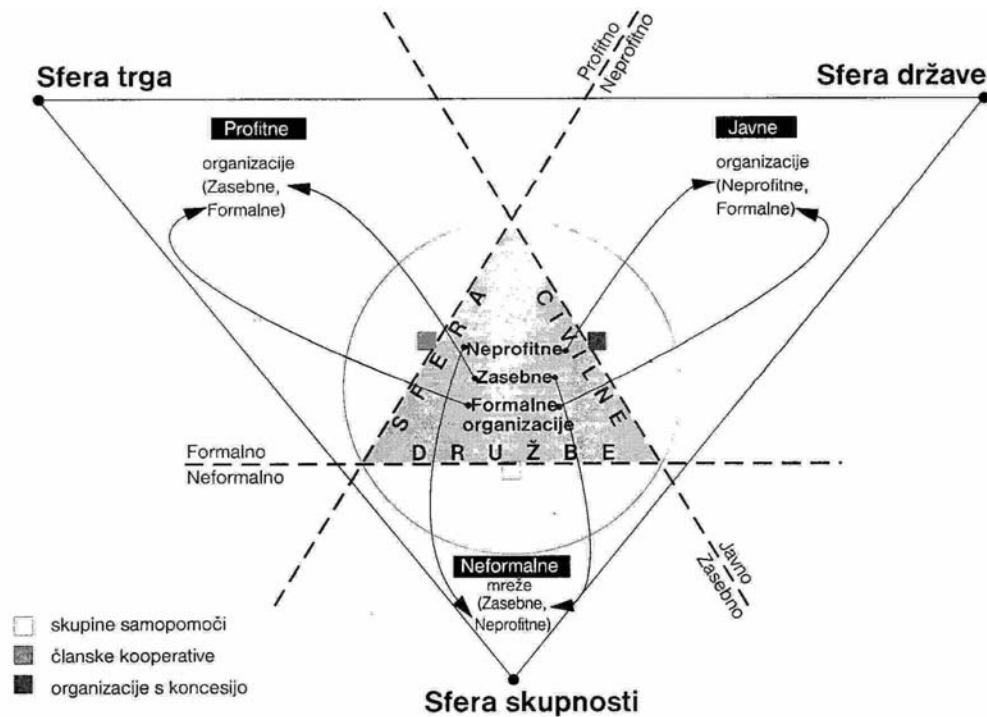
²⁴ 1. element je nacionalni minimum storitev za vse državljane pod enakimi pogoji;

2. element je meritokratsko načelo: kdor več prispeva naj več dobi.

²⁵ 3 različni tipi socialnih zavarovanj:

- obvezno: akter – zaposleni, plačnik – zavarovanci + delodajalci, solidarnost – srednja => princip ekvivalence + solidarnost, funkcija – eksistenčni minimum + relativni družbeni položaj;
- prostovoljno: akter – prostovoljci, plačnik – zavarovanci privatne zavarovalniške agencije, solidarnost – nizka => princip ekvivalence, funkcija – ohranjanje družbenega položaja
- nacionalno: akter – državljani, financer – država proračun, solidarnost – visoka vertikalna redistribucija, funkcija – nacionalni minimum socialne varnosti (Kolarič: 2000/2001).

Shema 4: Koncept trikotnika blaginje

Vir: Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič, 2002: 17

Blaginja posameznika je v državi blaginje odvisna od obsega in kombinacij povezav/odnosov, ki mu jih uspe vzpostaviti v konceptu trikotnika blaginje, v katerem ima vsaka sfera (trg dela, država, skupnost) svoje posebne, njej lastne značilnosti (diferenco specifiko): formalno/neformalno, javno/zasebno, profitno/neprofitno. Iz tega koncepta lahko sfero civilne družbe²⁶ opredelimo " kot tisti del družbenega prostora, ki je zunaj sfere dela, v kateri prevladujejo entitete, katerih diferenca specifika je javno" (Kolarič, 2002: 16). Civilna družba je torej tisti del družbene realnosti, ki je hkrati odprt in zaprt v odnosu do drugih delov družbe (družbenih sfer). Posledica te hkratne odprtosti in zaprtosti civilne družbe v odnosu do drugih sfer je hkrati tudi možnost razvoja v različnih smereh: bodisi približevanje sferi države, bodisi sferi trga, ali pa ostajajo blizu sferi skupnosti (Kolarič, 2002:

²⁶ Obstajajo številne definicije pojma civilna družba. Za E. Shils je CD "dobra družba", družba zaupanja, tolerance, sodelovanja, družba v kateri želimo živeti in si jo prizadevamo s političnim in socialnim udejstvom uresničiti. Lahko je sinonim za organizacije prostovoljnega ali tretjega sektorja (Diamond, Salamon, Anheier)... Za nas je CD metafora za družbeni prostor, za določeni del družbene realnosti, ki je med gospodinjstvom in državo (Bryant) in je drugačen od trga (Taylor) ter ponuja možnost za usklajeno ravnanje in samoorganiziranje (Kolarič, 2002: 16).

153). Jelovac (2001) k temu dodaja: "Glede na to, kakšna je svojevrstna notranja struktura teh družbenih tvorb, so specifični tudi njihovi rezultati. Če na to gledamo iz tipično ameriške perspektive, kjer v pojem civilne družbe štejejo vse, kar ni *business* (torej tudi vladne agencije, cerkev, fundacije, društva itd.), je Drucker spregledal, da znotraj pojma neprofitnih organizacij obstaja celotna scena, na kateri srečujemo karnevalski spreved najrazličnejših gibanj, posameznikov, društev in asociacij NVO, undergrounda, alternative itd.," ki zaradi rezultatov svojega delovanja opravičujejo razlog za svoj obstoj.

Iz prikazanega koncepta lahko razumemo tudi vrste sistemov blaginje, ki jih vodijo države blaginje²⁷. Z. Kolarič, A. Črnak-Meglič, M. Vojnovič (2002: 56) prepoznavajo pet različnih vrst sistemov blaginje, ki so se izoblikovale v odvisnosti od tega, kateri družbeni razred je v določeni družbi skozi daljše obdobje nadziral vzvode oblasti in kakšen je odnos med cerkvami in državo v tej družbi: liberalni, konzervativno korporativistični, socialno demokratski, katoliški in državno socialistični sistem blaginje. Spodnja shema nam pregledno predstavlja hierarhijo sfer oz. akterjev znotraj teh vrst sistemov blaginje.²⁸

²⁷ Pojem država blaginje ne označuje le zagotavljanja temeljne socialne varnosti zaposlenim in državljanom (prek obveznih in nacionalnih sistemov socialnih zavarovanj ter sistemov socialnih pomoči), ampak pomeni tudi zagotavljanje "nacionalnega" minimuma izobrazbenih, zdravstvenih, socialno varstvenih, terapevtskih in drugih storitev. Te so vsem dostopne pod enakimi pogoji - so javno dobro pod okriljem javnih neprofitnih organizacij (Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič 2002:14).

²⁸ **Liberalni sistem blaginje** (ZDA, Avstralija, Anglija) predpostavlja, da so si vsi posamezniki sposobni zagotoviti sredstva za socialno varnost in blaginjo. Država s svojimi akterji in instrumenti poskrbi le za tiste, ki padejo skozi mreže zasebnih neprofitnih volonterskih organizacij.

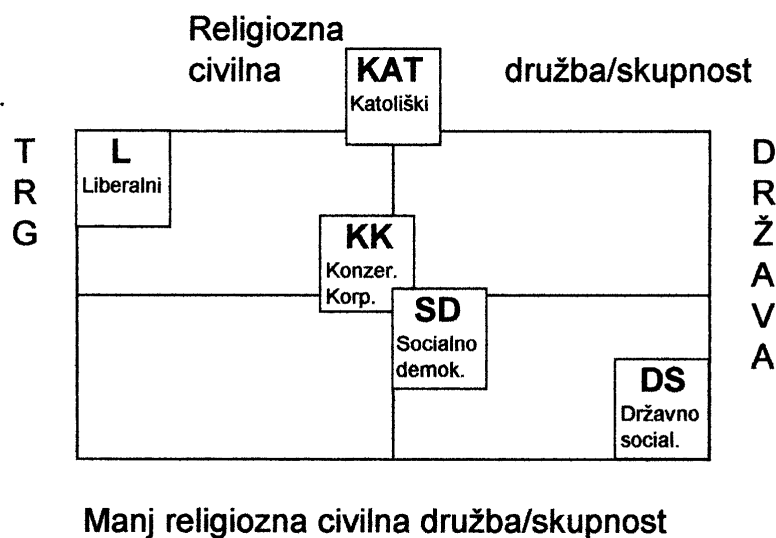
Konzervativno korporativistični sistem blaginje (Bismarckov model) je značilen za srednjo Evropo: od Nemčije, Avstrije prek Francije do Belgije in Nizozemske). Trg (kvazi) je na prvem mestu pri zagotavljanju blaginje. Instrument za pridobivanje legitimnosti države so sistemi obveznih zavarovanj, hkrati podpira sposobnost družin, da kupujejo sredstva na trgu, za marginalne poskrbi z instrumentom socialne pomoči (otroški dodatek) s koncesijskimi pogodbami in licencami (nacionalni program Instrument cerkve pri zagotavljanju legitimnosti pa je lastništvo nad neprofitnimi organizacijami, ki jih bolj ali manj financira država (partnerski odnos med državo in cerkvijo).

Socialno demokratski sistem blaginje se je vzpostavil v skandinavskih družbah (Švedska, Norveška, Danska). Odgovornost države za socialno varnost in blaginjo državljanov (priznava pravice in jih tudi izvaja) je na prvem mestu v hierarhiji. Ta odgovornost je uresničena preko močnega javnega sektorja, univerzalnih programov in socialnih pravic državljanov. Vloga civilne družbe je minimalna, pomembna je "kot ogledalo" javnim togi državnim organizacijam (Kolarič, 1999).

Katoliški sistem blaginje (mediteranski model) se je vzpostavil v Italiji, Španiji in na Portugalskem. Ta sistem temelji na subsidiarnosti (ko nižja instanca ne reši problema nastopi višja). Neformalne socialne mreže in predvsem s strani katoliške cerkve ustanovljene in upravljane neprofitno volonterske organizacije so prva instanca, ki je dolžna skrbeti za socialno varnost in blaginjo posameznika. Vloga trga je v kolektivnih zavarovalnih shemah, država pa poskrbi le za tiste, ki padejo skozi prejšnji instanci. (Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič 2002).

Državno socialistični sistem blaginje (Slovenija, socialistične družbe); država je lastnik, financer in nadzornik vseh institucij in organizacij, ki so producirale storitve in zagotavljale denarna nadomestila

Shema 5: Vrste sistemov blaginje

Hierarhija sfer

L	KK	SD	KAT	DS
liberalni	konzervativno korporativistični	Socialno demokratski	Katoliški	Državno socialistični

1.	Trg	Trg Kvazi trg	Država	Skupnost Civilna družba	Država
	Civilna družba skupnost	Država	Trg	Trg	Skupnost (Civilna družba)
3.	Država	Skupnost Civilna družba	Civilna družb Skupnost	Država	(Trg)

Vir: Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič, 2002 :57

Za našo razpravo sta pomembna predvsem dva sistema: državno socialistični sistem, in liberalni sistem blaginje, ki nam razlagata, "kje smo (bili), in kam gremo."

posameznikom. Veliko breme so nosile neformalne socialne mreže, trga v sferi produkcije storitev pa legalno ni bilo (Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič, 2002).

Državno socialistični sistem blaginje (etatistični model), kamor se (je) uvršča(la) Slovenija, se je vzpostavil v specifičnih razmerah razvoja socialističnih družb, ko je komunistična partija na oblasti "uporabljala državo" za nadziranje vseh sfer družbenega življenja. Med socialističnimi družbami so bile glede stopnje razvitosti javnega sektorja, neformalnih mrež, prostovoljnih organizacij sicer velike razlike, vendar pa temeljni strukturni vzorec (hierarhija sfer) velja. (Kolarič, 2002: 60). V tem sistemu (analogna je razlaga hierarhije drugih sfer – v opombi) je bila vloga države dominantna. Država je bila lastnik, financer in nadzornik vseh institucij in organizacij, ki so producirale storitve ali zagotavljale denarna nadomestila posameznikom. Sredstva seveda niso zadostovala za zadovoljitev vseh potreb posameznikov. Veliko breme za zagotavljanje socialne varnosti in blaginje so zato nosile neformalne socialne mreže (sfera skupnosti). Možnosti, da bi si posamezniki zagotovili sredstva tudi iz drugih dveh sfer (civilne družbe in trga), niso bile velike. Vloga zasebnih neprofitno-volonterskih organizacij je bila šibka zaradi določenih formalnih ovir za samoorganiziranje državljanov, predvsem pa zaradi omejevanje vloge cerkve. Trga v sferi produkcije storitev legalno ni bilo. (Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič 2002: 60).

Zaradi že navedenih dejstev in poteka dogodkov se je v Sloveniji oz. Jugoslaviji izoblikovala posebna struktura sistema blaginje Z. Kolarič (2002: 138-140) identificira tri faze v razvoju socialne politike pri nas:

➔ Politokratski tip socialne politike, ki je trajal od l. 1945-1955;

Ukrepi so bili namenjeni nudenju pomoči žrtvam vojne in vključevanju posameznih skupin žensk v nove družbene procese. – Socialno politične odločitve so se oblikovale znotraj državno-partijskega vrha na zvezni ravni. Usmerjene so bile k vzpostavljanju kolektivnega sistema socialne varnosti z enotnim sistemom socialnega zavarovanja, brezplačnim šolskim sistemom in zdravstveno službo ter s podružbljanjem funkcij družine – domovi za ostarele, ustanavljanje jasli, zavodov za invalide, organizirane prehrane. Torej, vzpostavil se je koncept kolektivne socialne varnosti preko proračuna – država je tista, ki je poskrbela za socialno varnost in blaginjo. Na ta način se razbremeni ženske, ki lahko tako vstopajo v proces industrializacije države. Vloga družine in prostovoljnih združenj postane nepomembna. Cilj socialne politike je tako zagotoviti vse servise oz. storitve, ki jih družina potrebuje. Povojna obnova se je vršila preko zagotovljene preskrbe živil in najpomembnejših industrijskih izdelkov vseh zaposlenih in njihovih članov glede na

vrsto poklica in starosti. (v naravi, na točke in na bone). S predpisi pristojnih državnih organov so plače urejali centralno, ne glede na poslovni uspeh (Kresal, 1998: 326).

➔ Administrativni tip socialne politike; V obdobju od l. 1955-1970 so se socialne politične odločitve začele oblikovati na ravneh posameznih republik (decentralizacija). Socialna politika je bila usmerjena v modernizacijo in formalizacijo (zagotavljanje storitev, ki jih državljani potrebujejo; domovi za ostarele...), ter profesionalizacijo javnih institucij in organizacij (javni oz. državni sektor). Razvoj javnih zavodov se financira preko skladov, kjer se zbirajo prispevki zaposlenih in se namensko uporabljajo. Spremenjeni zakon o delovnih razmerjih iz l. 1961 in druge zakonske spremembe so utrdile samostojnost podjetij, ekonomska rast je bila visoka, denarja je bilo v obilju. Novi sistem je omogočal velike razlike v osebnih dohodkih med podjetji, ker so organizacije z večjo produktivnostjo dobiček namenile višanju osebnih dohodkov. Organizacije, ki so imele sicer slabše poslovne uspehe pa so jim sledile. Rezultat teh deformacij je bilo hitrejše naraščanje osebnih dohodkov od produktivnosti (Kresal, 1998: 27). Dobre socialne razmere vplivajo na to, da družina spet pridobiva na pomenu, spet se uvedejo otroški dodatki, država podpira sposobnost družine, da skrbi za svoje člane. Delež stroškov za hrano v skupni vrednosti življenjskih stroškov se je ves čas zniževal. Do l. 1955 so stroški za hrano obsegali več kot polovico vseh stroškov, po l. 1975 pa le še tretjino (Kresal, 1998: 331).

➔ Lokalno samoupravni tip socialne politike je potekal v letih 1970-1985; Proces decentralizacije se je nadaljeval, socialno politične odločitve so se oblikovale in izvajale na občinskih ravneh in v okviru podjetij. Z novo ustavo (1974) so se ustanovljale samoupravne interesne skupnosti. Usmerjene so bile k razvijanju težnje po lokalni zaprtosti oz. samozadostnosti, pri čemer so imele tudi denar. Tako smo dobili dobro mrežo razpršenih javnih institucij (npr. bolnico v vsako občino), čeprav je to prineslo določene probleme zaradi neorganiziranosti uporabnikov (občin) in profesionalnih izvajalcev (SIS). Za namen naloge je pomembno tudi dejstvo, da so posamezne socialno politične odločitve krepile sposobnost družin, pa tudi razvoj prostovoljnih organizacij in društev. V drugi polovici 90. let 20. stol. se je z zakonom o društvih (1994) ustanovljalo veliko društev, kar je rezultiralo v strukturiran specifičen sistem blaginje: dobro razvita mreža javnih socialnih zavodov; zelo pomembna neformalna socialna mreža (člani družine, sorodstva, sosedstva, skupine

prijatelj), ki je zadovoljevala potrebe, ki jih javni zavodi niso mogli; prostovoljna društva na področju zdravstva, socialnega varstva so podpirala sposobnost neformalnih mrež (neka oblika samopomoči) in tolerirana siva ekonomija socialnih storitev.

V 90. letih 20. stol. so se izoblikovale napovedi, v katero vrsto sistema blaginje se bo v razmerah post socialističnih družb preoblikoval državno- socialistični sistem blaginje. Kolaričeva (2002: 61) povzema Deacona, ki napoveduje zasuk Slovenije k liberalnemu sistemu blaginje²⁹. To utemeljuje s tem, da so države, ki so močno zadolžene na Zahodu, pod pritiskom, da zmanjšajo javne izdatke za socialno varnost in blaginjo državljanov. Liberalni sistem temelji na predpostavki, da so si vsi posamezniki sposobni zagotoviti sredstva za socialno varnost in blaginjo. Pomen zasebnih profitnih organizacij, skupaj z zavarovalnimi shemami, je tu na prvem mestu v hierarhiji. Država s svojimi akterji in instrumenti, to je javnimi neprofitnimi organizacijami poskrbi le za tiste, ki "padejo skozi" mreže zasebnih neprofitno – volonterskih organizacij. Njena vloga je rezidualna in zato na zadnjem mestu. Liberalni sistem blaginje se je oblikoval v razmerah razreda podjetnikov na oblasti, z ideologijo, ki dovoljuje poseganje države v družbo le kot dopolnilo v igri tržnih sil. V tem kontekstu je tudi "dobrodelno" (instrument za pridobivanje legitimnosti!) delovanje cerkva prek njihovih neprofitnih organizacij avtonomno oziroma neomejevano (Kolarič, 2002: 58).

Osnovna načela in izhodišča socialne varnosti v Sloveniji po Nacionalnem programu socialnega varstva do leta 2005 (Uradni list, 2000) so:

- Posameznik si mora socialno varnost zase in za svojo družino načeloma zagotoviti sam. Naloga države je, da za to ustvari ustrezne pogoje.
- Država v okviru proračuna in celote javno finančnih sredstev oblikuje državni socialni program, ki vsebuje denarne prejemke, storitve in ustrezno institucionalno mrežo³⁰.

²⁹ Tak sistem se je vzpostavil v ZDA, Avstraliji in delno v Angliji.

³⁰ Mednarodna primerjava izdatkov za socialno varnost:

Države EU so za leto 1999 namenile za socialno varnost povprečno 27,6% BDP, Slovenija pa 26,6%. Od leta 1996 se je razlika v deležu od BDP zmanjšala z 2,4 odstotne točke na 1,0 odstotno točko. Največji delež svojega BDP je v letu 1999 socialni varnosti namenila Švedska (32,9%), najmanj pa Irska (14,7%). Za večino članic EU velja, da se ti deleži v zadnjih letih znižujejo (razen v Grčiji in na Portugalskem). V Sloveniji se je ta delež od leta 1996 do leta 1999 zvišal za 0,5% točke (SI, 2002/143: 13). Resničnost podatkov potrjuje tudi poročilo Ministrstva za delo (Ferlan Istinič, 2002). Za neposredno primerjavo med državami meri statistika izdatke za socialno varnost v paritetah kupne moči. Tako je ugotovljeno, da se je v Sloveniji za socialno varnost na prebivalca namenilo (1999)

- Proti znanim in predvidljivim tveganjem se organizira obvezno socialno zavarovanje. Država zagotavlja socialno varnost tistim posameznikom, ki si je ne morejo zagotoviti sami.

Težnja po privatizaciji socialnega, ki jo je moč zaznati v slovenskem prostoru je nevarna menijo Kolarič, Černak Meglič, Vojnovič (2002:149) po de Leonardis iz treh razlogov:

➔ transformira javno odgovornost za zagotavljanje socialne varnosti in blaginje državljanov v stvar zasebne odgovornosti posameznikov in njihovih družin. Gre za premik od socialnih pravic k potrebam kot podlagi za presojo upravičenosti do določenih dobrin in storitev. Zadovoljitev potreb pa je stvar zasebne solidarnosti in posledično vse večje družbene neenakosti;

➔ ruši se kontekst javnega življenja in demokracije: v javnem diskurzu se razpravlja o različnih problemih, odgovornostih in kompetencah, družbeni akterji se učijo, kaj je res- publika;

➔ tudi zasebne neprofitne organizacije lahko krepijo težnjo po privatizaciji socialnega, če se razvijajo na rovaš zmanjševanja javne odgovornosti: z rastjo se lahko profesionalizirajo, birokratizirajo, ekskluzivirajo.

Sprehod skozi zgodovino skrbstvenega dela nam pove, da so za socialno varnost v začetku skrbele skupine s spontanimi osebnimi odnosi. Z industrializacijo je bila primorana za socialno varnost bolj ranljivih skupin (starih, onemoglih, bolnih...) del odgovornosti prevzemati družba oz. država. V kakšni meri, povezanosti in hierarhiji nosilcev se je urejalo to področje, nam zgovorno pojasnjuje koncept trikotnika blaginje in vrste sistemov blaginje. Spričo specifičnih okoliščin so se ekonomske pravice širile na storitve- odvisno od družbenega sistema, religioznosti družbe in ekonomskega položaja določene države. Že pridobljene pravice in storitve pa se danes krčijo zaradi globalnih družbenih sprememb. Narekujejo modificirane oblike

68,6% vrednosti, ki so jo za socialno varnost na prebivalca v povprečju namenile države EU. V primerjavi z državami EU Slovenija nameni za socialno varnost v PKM/na prebivalca več kot Portugalska, Grčija, Španija in Irska. Visoko nad povprečjem so po pričakovanjih uvrščene skandinavske države (L Danska, Švedska, Norveška), ki spadajo v socialno demokratični sistem blaginje, sledijo Avstrija, Nemčija, Belgija, Francija, ki spadajo v konzervativno korporativistični sistem blaginje (nad povprečjem), Velika Britanija in Finska dosejata povprečje, pod povprečjem pa so države, ki imajo katoliški sistem blaginje (SI, 2002/143: 13).

pomoči, vendar v povezavi s primarnimi družbenimi skupinami s spontanimi osebnimi odnosi.

Država blaginje in globalne družbene spremembe so v relativno kratkem času po eni strani nedvomno prispevale k boljšemu položaju in možnosti žensk (v našem prostoru) glede izobrazbe, zdravja in zaposlitve, po drugi strani pa poteka družbeni nadzor z ostanki in kontinuiteto ponotranjene zgodovine, ki onemogočajo polno ozaveščenosti žensk in njihovo "osvoboditev" od skrbstvenega dela.³¹ Ta protislovnost se kaže tako na mikro nivoju (družinska sfera), kot v delovnem okolju in seveda tudi na makro nivoju.

3.2 Družbene spremembe ob koncu 20. stol.

Ob koncu 20. stoletja je prišlo do mnogih sprememb, ki so vplivale na usodo socialnih politik in njihovih sprememb. V nadaljevanju bom spregovorila o demografskih spremembah, ekonomsko-tehnoloških spremembah, globalizaciji in evropskem povezovanju, prezreti pa ne morem niti sprememb na mikro nivoju. Vsaka sprememba sama zase in v povezavi z drugimi vpliva na socialno ravnovesje skrbstvenega dela.

3.2.1 Demografske spremembe

V industrijskih družbah so vidne demografske spremembe. Starostna struktura prebivalstva je rezultat treh osnovnih procesov: rodnosti, smrtnosti in migracij. Negativni naravni prirastek (razmerje med nataliteto in mortaliteto)³², daljša pričakovana življenjska doba povzroča, da kohorta starejših pridobiva določeno politično težo. Demografsko staranje se kaže kot družbeni problem v dejstvu, da večanju neaktivnega prebivalstva ob upadanju rojstev, daljši pričakovani življenjski

³¹ O konceptualnem vidiku renesanse skrbstvenega dela sem pisala v prvem delu naloge (družbena konstrukcija dela, nadzor, religija).

³² V Sloveniji 3,9% (2001) manj kot leta 2000, 2,3% manj (prvo četrletje 2002) kot v prvem četrletju 2001. Mortaliteteta je višja kot nataliteteta (v l. 2001 = - 0,5). Naravni prirastek je torej negativen. Za primerjavo: v letu 1921 je bilo 39.681 rojstev, v letu 2001 pa 17.477 (Statistični urad RS).

dobi³³, pospešenem upokojevanju, skrajševanju produktivnega obdobja (kasnejši vstop na TDS, zgodnejši izstop iz TDS), prepočasi sledi ustrezno podaljševanje delovne dobe. Zakonska upokojitvena starost ne upošteva delovne zmožnosti – določena je politično, arbitrarno. Država blaginje je tako posrednica med socialnimi in ekonomskimi cilji. Novakova (1998: 1045) povzema po Thompsonu, da "generacija blaginje" (po 2. svet. vojni) želi ohraniti prejšnje pridobitve od sistemov blaginje in davčnih sistemov (subvencioniranje potrošnje, radodarne otroške dodatke, širjenje izobraževalnega sistema, obsežne pokojninske pravice) tudi v prihodnje. Te zahteve se spopadajo s preobremenjenimi blaginjskimi proračuni in, ko je mnogo aktivnih ljudi odvisnih od nadomestil za brezposelnost, ko je sploh delež zaposlenih vedno manjši, na račun slednjih. Ekonomske spremembe rušijo koncept polne zaposlenosti. Kramberger (2002: 53) ugotavlja, da se je delež delovno aktivnih ljudi v Sloveniji v letih 1991–1994 približno za toliko zmanjšal, kolikor se je v tem času povečal delež neaktivnih ob stabilnosti deleža brezposelnosti. Ta simetrija dokazuje množičen prehod ljudi naravnost iz delovne aktivnosti v neaktivnost (predčasno in redno upokojevanje) zaradi transformacije slovenskega gospodarstva. Po statističnih informacijah (2002: 1) je bilo v prvem četrtletju (od januarja do marca 2002) v Sloveniji 988.000 tisoč aktivnih in 701.000 neaktivnih prebivalcev. Med aktivnimi prebivalci je bilo 919.000 delovno aktivnih in 68.000 brezposelnih oseb. Med delovno aktivnimi prebivalci je bilo 49.000 pomagajočih družinskih članov. Stopnja brezposelnosti je znašala 6,9% - za ženske 7,6% in 6,4% za moške. Stopnja brezposelnosti je bila najvišja med mladimi (15 – 24 let). Znašala je 18,4% in sicer 19,9% za ženske in 17,3% za moške. S tem se ruši koncept ekvivalence (zaposleni: upokojeni). Thompson (Novak, 1998: 1045), govori o medgeneracijskem konfliktu za omejene vire. Hočevar (2003) na podlagi statističnih podatkov zaključuje, da so stari v primerjavi z mlajšimi bolj bolni in veliko več porabijo za zdravje na podlagi izbire prostovoljnih zdravstvenih storitev. Sedmak (2003) ugotavlja, da postaja nega starejših posebno poglavje socialnega skrbstva. Trdi, da se bo zdravstvena nega na domu učinkovito razvijala le tedaj, če bo v sistemu ZZZS uveljavljen projekt zdravstvenega zavarovanja za zdravstveno nego. Posledica nerešenih kadrovskih in finančnih vprašanj na tem področju je zaostajanje (sorazmerno cenene) preventive, zaradi česar vedno bolj prevladuje (absolutno predraga) kurativa. Navedenega se

³³ Za primerjavo pričakovanega življenja Statistični letopis (2002) navaja za leto 1958-1959: 65,56 let (moški) in 70,68 let (ženske); za leto 2000-2001 pa 72,13 (moški) in 79,57 (ženske).

počasi zaveda tudi država, ki je sprejela nacionalni program socialnega varstva do leta 2005, v katerem predvideva porast obsega letnih sredstev za socialno varstvo v BDP za približno 20% za vzpostavitev nujne infrastrukture socialnega varstva. V skladu z usmeritvijo, da imajo vse aktivne oblike pomoči (storitve) prednost pred denarnimi dajatvami, se sredstva za izvedbo socialno varstvenega programa povečujejo zlasti zaradi večjega obsega storitev, ki naj bi bile zagotovljene upravičencem v okviru javne službe ali zunaj nje (Uradni list, 2000: 3785,3786).

3.2.2 Ekonomsko – tehnološke spremembe

Po naftnem šoku v 2.pol. 70. let 20. stol. se je ekonomska rast ustavila. Pojav brezposelnosti, inflacije, državnega deficita je vplival na krizo socialne države in države blaginje. Offe (Kolarič, 2001/2002) navaja 3 argumente, zakaj sta socialna država in država blaginje izgubljali podporo: notranja neenotnost delavskega razreda, ekonomska recesija in naraščajoča brezposelnost (ljudje smo solidarni, ko nam gre dobro) in pa nova tehnologija. Drugačen produkcijski proces, ekonomsko tehnološke spremembe in inovacije (postfordizem) rušijo princip polne zaposlenosti in princip normalnih zaposlitvenih pogojev. Kramberger to podkrepi (2002: 54) s konkretnimi podatki. V obdobju od 1991 do 1999 se je v Sloveniji delež zaposlitvev za določen čas podvojil in se stabiliziral na okrog 8% - 9% delovno aktivnega prebivalstva. Od tega je delež žensk 54,4% (SI, št. 199/2002). Delež oseb z zaposlitvijo za nedoločen čas pa je padel iz 76% na 68%. Podatki na trgu delovne sile kažejo tudi večjo umeščenost žensk na sekundarni trg (SI, št. 199/2002: 7) in slabšanje zaposlitvenih pogojev za ženske, ker delodajalec predpostavlja obveznosti neplačanega dela (skrb za otroke, skrb za stare, in gospodinjsko delo). Pri višku delovne sile se delojemalcem tudi ni treba več truditi, da bi novačili ženske in starejše (rezervna armada delovne sile) oz. jih lahko slabše plačujejo.

Demografske in ekonomsko tehnološke spremembe vplivajo na krizo socialnih držav (krčenje obveznih sistemov socialnih zavarovanj). Slovenija se je poleg sprememb, ki jih čutijo vse evropske socialne države in države blaginje soočala še dodatno s prehodom na drug družbeni red – kapitalizem (prevrednotenje vrednot) in spremembami, ki zadevajo osamosvojitvev. "Socialistično mišljenje" (oslabel čut za osebno pobudo, osebno odgovornost, pomanjkanje struktur civilne družbe) o

dolžnostih države ni uravnoteženo z danimi možnostmi pri zagotavljanju blaginje. Takšne družbene razmere narekujejo prilagoditve (prevzemanje odgovornosti) tudi v osebni sferi (mikro nivo).

Omeniti velja še dejstvo, da staranje spreminja potrošno košarico. Povečujejo se, kot že omenjeno, izdatki za vse, kar je namenjeno zdravju in telesni negi. Zato se bo morala spreminjati tudi proizvodnja dobrin. Potrebno bo prestrukturirati kar nekaj delovnih mest. Kljub dokaj visoki nezaposlenosti pa povpraševanja po slabo plačanih, težaških, stresnih, skrbstvenih delih ni, ob varčevalnih ukrepih države (krčenje pravic uporabnikom, čimmanj zaposlenih s čim nižjo plačo) se skrb seli v domačo ali prostovoljno sfero z apeliranjem na moralno odgovornost (recipročno menjavo) in dobrotelost.

Nova tehnologija po eni strani nenehno zmanjšuje povpraševanje po delovni sili (kar ruši razmerje med delovno aktivnimi in neaktivnimi); intenzifikacija dela, neuradno podaljševanje delovnega časa pa otežuje opravljanje teh del v sferi skupnosti (družina, sosedstvo, prijatelji). Po drugi strani pa je tehnologija dobrodošel pripomoček pri (samo)oskrbi ostarelih. Telekomunikacijske storitve npr. WAP storitve (novice, servisne informacije, bančne storitve) olajšajo življenje v domačem okolju. Hojnik Zupanceva (1993) ugotavlja, da sta razvoj nove tehnologije in staranje prebivalstva v razvitih družbah v osnovi premo sorazmerna procesa. Tehnološke novosti ekspandirajo, starostna populacija pa se nenehno številčno povečuje, zlasti starostna skupina nad 75 let. Razvojni tehnološki tokovi gredo v smeri izpopolnjevanja novosti v pomožni tehnologiji, ki olajšuje starostniku bivanje v lastnem stanovanju ter v smeri razvoja telekomunikacijske tehnologije, ki zmanjšuje fizično razdaljo in širi socialno razsežnost prostora. Za neodvisno življenje starega človeka je zlasti pomemben telefon in uvajanje lifeline alarmnega sistema kot sredstva varnega in samostojnega življenja.

Računalniška tehnologija pa bo naslednji računalniško že pismeni generaciji starostnikov omogočala vez s "svetom" in pomoč pri zadovoljitvi svojih potreb v mreži pristojnih institucij, kar nekatere države že prakticirajo (Shellenbarger, 2002).

3.2.3 Globalizacija in evropsko povezovanje

V "svetu brez meja" so nacionalne države nekakšen filter za deregulativne procese globalizacije. Bistvo razumevanja globalizacije je njen vpliv na sektorske javne dobrine. Pridobitev socialne države³⁴ je vse manj in vse bolj so ogrožene. Zagotavljanje le- teh postaja vedno težje. Javne dobrine obsegajo regulatorno – latninske pravice (stabilna valuta, regulacija trgovine in produkcije, produktivno distributivne pravice: javno lastništvo, javne službe, posredno ali neposredno sodelovanje v finančnem kapitalu), redistributivne (zdravstvene in blaginjske storitve). Države blaginje postajajo izčrpane od pritiska vlad, da sodelujejo pri pretoku kapitala in težnje po ponovni vzpostavitvi nivoja blaginje. Evropska podjetja najemajo cenejšo delovno silo, neenakost med dobro plačanimi deli in visoko izobraženim kadrom ter nekvalificiranimi delavci narašča, optimizacija struktur v verigah dodane vrednosti kot so: TQM sistemi³⁵, just in time sistemi, HRM..., da bi ostala konkurenčna ne samo med gospodarstvi narodov pač pa tudi (politično) med tržnimi bloki kot so: Pacifik Rim (azijske države), ZDA in EU. S tem želim opozoriti, da imajo "prihodnost" le tiste panoge³⁶, ki zagotavljajo visoko dodano vrednost. Ob nizki nataliteti bo začelo primanjkovati mlade delovne sile, ki zagotavlja večjo fleksibilnost, prilagodljivost, izobraženost, računalniško pismenost...

Starajoče se industrijske družbe pa tudi ne bodo shajale brez delovno intenzivnih³⁷ panog, kar še posebej velja za oskrbo in nego starega prebivalstva. Pomanjkanje medicinskih (patronažnih) sester in osebja za siceršnjo oskrbo bolnikov in starejših (negovalk, bolniških strežnic), narekuje pritok oz. najem tuje delovne sile. Sedmak (2003) navaja, da normativ – ena patronažna sestra na 1650 prebivalcev, še lep čas ne bo dosežen, če ne bomo bolj uspešni pri reševanju problema kadrov in zagotavljanju sredstev. Nacionalni program (2000: 3783) določa na področju storitev pomoči družini na domu, s katero se upravičencem nadomešča in odmika vstop v institucionalno varstvo, 1 vodja storitve in 20 negovalk na vsakih 100 upravičencev. Globalizacija v tem smislu prihaja na pomoč starajočim se družbam. Družba je pri

³⁴ Zagotovljena polna zaposlitev, zaščita pred samovoljno odpustitvijo, zaščita kvalifikacij, zdravstveni in varnostni predpisi, možnost izobraževanja, minimalno plačilo, sindikalna zaščita.

³⁵ Total Quality Management – sistem za vodenje najboljše kakovosti

³⁶ Tehnološko razvojne, kapitalno intenzivne in informacijsko simbolne panoge.

³⁷ Struktura znanja je osredotočena na funkcijo proizvodnje (masovna, repetitivna, cenejša) proizvodov in storitev.

tem pripravljena kljub "nezaupanju do priseljencev sumljive polti in porekla (negovalk) zamižati na eno oko"(Sedmak, 2003), da so umazana, nujno potrebna dela opravljena in izvedena poceni, kar pa seveda ne velja za zaprte elitne skupine (kot smo lahko medijsko spremljali odpor "domačih" zdravnikov do "uvoženih," pri poskusu reševanja kadrovskega primanjkljaja). Omenjeno seveda tudi s tem vpliva na podcenjenost, manjvrednost tovrstnega dela. D. Dominkuš iz Ministrstva za delo družino in socialne zadeve je potrdil (kot omenjeno) moje domneve, da je velika večina negovalk žensk, večina pa prihaja iz bivše Jugoslavije.

3.2.4 Fluidne dimenzije identitet in narcistični značaj

Temeljni značilnosti visoko refleksirane družbe sta po Renerjevi (1998) odprtost osebne identitete in reflektivnost telesa. Danes je jaz vsakogar reflektivni projekt, bolj ali manj nenehno spraševanje preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Gre za projekt, ki poteka med obiljem reflektivnih virov, kot so terapije, priročniki, članki v revijah, televizijski programi... Sodobne (mlade) ženske morajo najti pot med kontrastnimi potrebami, nasprotujočimi pričakovanji in dvoumnimi sporočili:

- ➔ Ideologija spolne nevtralnosti ob dejanski segregaciji;
- ➔ konflikt med zaposlitvijo in skrbjo za družinske člane in
- ➔ potrebo po razvijanju osebne avtonomije ob hkratni odnosni usmerjenosti (Rener, 1998: 15). Tematike osebnih in še bolj socialnih identitet se je lotevala vsa klasična sociologija z relativno skupnim utemeljevanjem, da imajo identitete družbene temelje in da se oblikujejo v konkretnih socialnih mrežah družine, sorodstva, partnerstva, sosodstva, sloja, razreda, delovnega mesta... Osebna in socialna identiteta³⁸ se lahko povezujeta v zavesti posameznika le, če zmore izvrševati dialektično operacijo sočasne identifikacije z pomembnimi drugimi in diferenciacije od njih. (Ule,1986: 23). Norme, po katerih naj bi se posameznik ravnal v svojih vlogah, so namreč vse bolj iracionalne in se izmikajo moralni refleksiji. Vsiljujejo se goli vedenjski regulatorji, ne da bi se zavedali njihove upravičenosti. Družbe sicer dobro funkcionirajo, vendar dajejo čedalje manj smisla človeškemu življenju. Univerzalnost šibkega jaza, ki je rezultat družinske in pozneje obče socializacije,

³⁸ Kategorizacija osebe v očeh drugih ljudi, pripisovanje lastnosti in atributov posamezniku s strani drugih ljudi, ki so z njim v interakciji.

predvsem v množičnosti različnih narcisoidnih oblik značajev ljudi, posebno mlajših. Uporaba narcizma razkriva spoznanje o univerzalnosti temeljne oblike normalne norosti, ki jo proizvajajo sodobne družbe. Razkriva odsotnost subjektivnosti posameznika z izzivanjem videzov oziroma nadomestkov izgubljenega. Ule (1986: 201) navaja tri temeljne značilnosti nastanka narcizma³⁹:

- ➔ preveliko poudarjanje sebe v odnosih in kopičenje stvari, ki posamezniku zagotavljajo občutek izjemnosti in moči;
- ➔ infantilna agresivnost, ki se pokaže v odnosih, ko se posameznik počuti ogroženega v svoji osebni identiteti;
- ➔ neodnosna prilagoditev družbeno določenim razmeram, če le vsaj navidez potrjujejo njegov odnos do sebe.

Stritih (2000: 28) pravi, da je narcističen človek neprestano odvisen od svoje podobe v očeh drugih in od njihove pozornosti, živi med ogledali in drugega lahko le sluti. Lahko je navidez toleranten do drugih, v resnici pa je le ravnodušen; lahko kaže zanimanje za vse mogoče, a resnici bi se vedno le igral z vsem, predvsem pa s svojim lastnim življenjem. Značilno zanj je, da ne najde točke, v kateri bi lahko odkril svojo odgovornost za to, kar se mu dogaja.. Globalna protislovnost male družine je po M. Ule (1986: 202) tista, ki vpliva na identitetni proces (ki pa je lahko tudi pozitiven⁴⁰). Otrok se v družini kmalu seznanja s porabniškimi funkcijami družine in z njihovo vlogo kompenzatorja za identitetne praznine staršev. M. Ule (1986: 20) še poudarja, da danes do vzorcev temeljnih družinskih vlog pride vse bolj zunaj družine (vrstniki, medijski učinki, vzori v šoli). Če se identitetne poškodbe v vsakdanjem življenju ne kažejo pogosteje kot odkrit infantilizem, narcizem, agresivnost, apatija... gre iskati pri istih dejavnikih, ki omogočajo duševno rezervo za normalizacijo teh poškodb. Varovalna funkcija družine je tista, ki naj omogoči emancipacijski minimum⁴¹. Stanojevič (1996: 42) povzema Offeja, da se je težišče oblikovanja identitet in interesov posameznikov premaknil v sfero porabe in prosti čas. Tradicionalne vrednote, kot so dohodek, varnost, pridnost, ubogljivost ter disciplina, postajajo

³⁹ Pojav določenega tipa osebnosti, ki se zlahka prilagodi sedanjim protislovnim družbenim spremembam, segmentiranju družbene prakse in identitete, instrumentalnosti odnosov... (Ule, 1986: 201).

⁴⁰ Direktno spodbujanje otrok h kritični in osveščeni identiteti in k demokratičnim, komplementarnim odnosom med ljudmi, ne da bi pri tem vzbujala iluzije, da je že s tem dosežena dejanska avtonomnost in demokratizacija temeljnih družbenih odnosov (Ule, 1986: 203).

⁴¹ Razlika med kumulativnimi procesi (proces, ki ogrožajo identiteto) in nekumulativnimi procesi (ki podpirajo razvoj identitete). Emancipacijski minimum omogoča relativno gladko in neboleče funkcioniranje v kapitalistični družbi.

mlajšim generacijam manj pomembna. V ospredju so zdaj samorealizacija, kreativnost in svoboda odločanja, kar se ujema s tržnim liberalizmom in individualizmom. Ta dejstva se v praksi (naslednje poglavje) kažejo v drugačni organiziranosti osebnega življenja in terjajo premislek o osebni odgovornosti posameznika do sebe in drugih (starih). Pri tem ni odveč omeniti sam pogled na starost. Starost je v sodobni družbi nezaželeno stanje, ki vedno izgublja napram mladosti. Iztekanje biološke ure naj bi po besedah M. Novak (1998: 1043) kazalo in dokazovalo tudi iztekanje socialnega časa in pomikanja starejših proti družbenemu obrobju. Vsaka civilizacija ima svoj model starosti po katerem se presojujejo starejši. Za razliko od sodobnih družb, ki poudarjajo in idealizirajo mladost, to je svoje produkte, ki jih še ni načel zob časa, so tradicionalne družbe razlikovale predvsem med delovno zmožnimi in delovno nezmožnimi. Hkrati pa so cenile starejše ljudi zaradi izkušenj in znanja, ki pomeni družbeni spomin. Sodobne družbe pa se značilno razlikujejo od drugih dob (družb) tudi po svoji nelagodnosti do starejše populacije in strahom pred lastnim staranjem (Hojnik Zupanc, 1997: 50).

Omenjene ugotovitve se mi zdijo zelo pomembne, ker se (del) skrbstvenega dela seli spet nazaj v družinsko oz. ožjo skupnost (čeprav v modificirani obliki), kar pa terja od posameznika več (neplačane) solidarnosti, empatije, odgovornosti, spoštovanja in tolerance.

3.2.5 Spremembe vzorcev, oblik in načinov družinskega življenja

Kulturne razlike v zgodovinsko različno pogojenih sistemih socialno varstvene pomoči (npr. Španija vs. Finska) vplivajo tudi na znanstveni in strokovni diskurz o vlogi družine in socialne mreže pri zagotavljanju socialnega varstva. Družino tako pogosto jemlje kot stabilno, idealno tvorbo. Arbitrarno pa (v okviru kulturnega konteksta) določa pomen družine in družinskih odnosov, pomen spolov in razlik med spoloma in tako teoretične perspektive socialno varstvene pomoči. Številne spremembe na tem področju, ki sem jih že navedla, pa potrjujejo v dejanskem stanju, da družina ni nekaj, kar enostavno je, pač pa jo ustvarjajo ljudje v medsebojnem sodelovanju, je spremenljiva in konfliktna. Družinska in sorodstvena razmerja so del civilne družbe. Kot pravi Marinova (1994: 38) predstavljajo najbolj neposredno sorodstveno sfero družbenih odnosov, najbolj zasebne življenjske sektorje. Te značilnosti poudarjajo družino kot neformalni sistem, sistem manj strukturiranih,

manj družbeno reguliranih in manj trdno organiziranih družbenih vezi in položajev. Toennisovo pojmovanje skupnosti⁴² lahko pojasni spremembe, ki so se vršile na področju skrbstvenega dela. Iz tradicionalnega tipa družbene povezanosti (skupnost – unija), je v konfliktni, tekmovalni, brezosebni industrijski družbi del bremena morala prevzeti družba kot asociacija. Značilno za postmoderno družbo pa je tendenca modificirane oblike pomoči starostnikom v bivalnem okolju (družba kot unija).

Po drugi strani pa so družina in sorodstvene skupine - skupine same po sebi (Durkheim): imajo svojo tradicijo, skupne simbole, navade in kraj, določene načine življenja. Lastnosti institucije⁴³ ji tako daje tudi formalni in s tem obvezujoči značaj: njihova zgradba in razgrajevanje v družbenem in kulturnem smislu je podrejena zakonom in pravilom zakonske zveze, ločitve, medsebojnemu določanju obveznosti, ki opredeljujejo njihove medsebojne odgovornosti (tudi glede skrbstvenega dela). Marinova (1994: 39) trdi, da je torej kulturni kontekst tisti, ki določa, ali je določena vrsta družine po značaju formalna ali neformalna. Marinova (ibidem) družino opredeli kot moralno skupnost, kot "socialno tehnologijo" in kot dom. Za pojmom družine kot *moralne skupnosti* je trditev, da je družina nekaj častnega in pomembnega. Zupanceva (1994) ugotavlja, da odnosi med generacijami temeljijo na čustvenem odnosu, splošno mnenje o medgeneracijskih odnosih pa pretežno na stereotipih. Vzajemna pomoč med generacijama obstaja v recipročnem ravnovesju ali pa se nagiba v smer ene ali druge generacije, odvisno od življenjskih okoliščin. Družina ponavadi nastopa kot prvi pomočnik v kritični situaciji, vprašanje pa je, do katere meje lahko ostane prvi in najpomembnejši dejavnik v starostnem varstvu. Marittova (Kramberger, Hojnik Zupanc, 1996: 40) namreč opozarja, da družinske vezi lahko tudi odpovejo, in da država blaginje s svojimi ureditvami ne ogroža družinske solidarnosti (v smislu, da se družinske vezi rahljajo, če se krepijo državljsanske vezi), temveč je prej dopolnilo naporom družine. Na družino kot "socialno tehnologijo" Marinova (1994) gleda v smislu vlog, ki jih legitimizira nek poklic (bolniška sestra), organiziranih oblik odnosov in položajev kot institucij (dom za stare, formalne mreže socialnih služb) in organiziranih oblik dejavnosti (oskrba s hrano na domu). V tem smislu je družina podobna družbenemu sistemu, ki pa v postmodernosti izgublja svoj povezovalni značaj. *Lasten dom* (s partnerjem in otroki)

⁴² Skupnost kot unija (družina, sorodstvo, prijatelji); skupnost kot asociacija (bratovščina, duhovne skupnosti; družba kot asociacija (javna uprava); družba kot unija (modificirane oblike pomoči v bivalnem okolju).

⁴³ Ekstrinzičnost, objektivnost, prisilni značaj, moralna avtoriteta, zgodovinskost.

je vidno predstavništvo družine in prizorišče družinskih, sosedskih in prijateljskih vezi. Zaradi zakonitosti življenjskega cikla družine (odhod otrok, smrt partnerja...) človek izgubi dom (dom in družina sta ideološko povezana med seboj).

Pojav pluralnosti družinskih oblik, kar pomeni soobstoj različnih oblik in načinov družinskega življenja posameznikov je značilnost postmodernosti. Ta proces se povezuje z upadanjem formalnih zakonskih zvez, spreminjanjem življenjskih potekov, vrednot, družinskih vlog. Družinska pluralnost proizvaja tudi soobstoj različnih, nasprotujočih si predstav o družinskem življenju. Mednje bi lahko uvrstili:

→ Osvobajanje družine od bioloških determinant (istospolne družine, družine brez otrok) vs. intenziviranje reproduktivnih determinant (umetna oploditev, poudarjanje pomena starševstva);

→ preloženo materinstvo ob ohranjanju temeljnega strukturnega načela družine (obvezno materinstvo);

→ "novi" vpleteni oče vs. družbeno legitimen odsotni oče;

→ legitimnost nuklearne družine vs. druge legitimne družinske oblike... (Švab, 2002: 86-93). Marinova (1994: 39) povzema Hagestada, da se družine preoblikujejo iz "težkih pri dnu" (veliko otrok) v "težke pri vrhu" (veliko ostarelih) in se širijo vertikalno in horizontalno glede na generacijska razmerja. Generacije se vse bolj razhajajo, ženske so del trga plačane delovne sile, razširjanje socialnih transferjev in služb pa zmanjšujejo medgeneracijsko sorodstveno odvisnost. Giddens (2000) meni, da je tradicionalna patriarhalna družina v zatonu in prepušča prostor demokratizaciji osebne življenja in vzpostavljanju čistega razmerja.⁴⁴ Švabova (2002) se s tem ne strinja. Sama meni, da družina v postmodernosti še vedno opravlja svoje funkcije oz. tiste mehanizme, ki omogočajo ontološko varnost (socializacijo, stabiliziranje odraslih) in zaupanje skozi njeno raznolikost, kompleksnost ter spremenljivost. Demografske spremembe, fluidne dimenzije identitet, spremembe vzorcev (družinskega) življenja in mišljenja, vplivajo na nadaljnji potek organiziranja skrbstvenega dela.

⁴⁴ Situacija, kjer dva stopita v družabni stik zaradi stika samega, zaradi tistega, kar lahko vsaka oseba dobi iz daljšega druženja z drugo osebo in traja, dokler je za oba zadovoljivo. Vsebinske komponente: *načelo avtonomije* (refleksivni projekt jaza: čustvena rekonstrukcija preteklosti, da bi lahko projicirali strnjeno pripoved v prihodnost – zmožnost postavljanja osebnih mej, dopuščanje razvojnih potencialov drugega); *prelom s prisilo* (čustveno, besedno, fizično zlorabo); *izenačevanje moči* (spoštovanje neodvisnih stališč in osebnih lastnosti drugega); *določanje pogojev za medsebojno povezovanje* (spoštovati in se odpreti); *intimnost* (sklop prednostnih dolžnosti in odgovornosti, ki določajo praktične dejavnosti, izenačevanje, pogajanje). Strnjeno po Giddens (2000).

4 Kdo, kako skrbi za stare in kakšno delo opravlja

V Sloveniji za stare⁴⁵ skrbijo javni socialno varstveni zavodi (domovi za starejše, kombinirani zavodi, posebni socialno varstveni zavodi), akterji v mreži pomoči storitev na domu (centri za socialno delo, domovi za starejše, zavodi za oskrbo na domu, neprofitne volonterske organizacije, neformalne mreže) in profitne organizacije (s koncesijo).

Pri skrbstveno-varstvenih delih je poskus ločitve javno-privatno, plačano-neplačano formalno-neformalno⁴⁶ zelo težko, ker obstaja med njimi določena kontinuiteta. V določenih situacijah, ki so lahko odvisne od splošnih družbenih pogojev ali individualnih družinskih potreb, se ta dela opravljajo v javnih institucijah kot plačano delo, v drugih pa spet kot neplačano delo v domačih gospodinjstvih, volonterskih organizacijah. Izvajalci teh del pa so lahko v privatni in javni sferi iste osebe. Poleg tega pa se neformalno skrbstveno delo razteza v vse tipe storitev: stacionarne oblike, dnevni centri, varovana stanovanja, storitve na domu, storitve na daljavo in mobilne storitve. Razmerje med tipom storitve, nosilci, izvajalci in načinom financiranja nam dobro ponazarja sledeča tabela.

Tabela 3: Razmerje med tipom storitve, nosilci, izvajalci in načinom financiranja

Tip storitve	Nosilci	Izvajalci	Finančna regulacija
<i>stacionarne oblike</i> <i>dnevni centri</i> <i>gerontološki centri</i>	formalni, zasebni sektor	strokovni delavci, ⁴⁷ laični delavci ⁴⁸	koncesija ⁵⁰ , socialne pravice, ⁵¹ delna individ. particip., dotacije

⁴⁵ Število populacije stare nad 65 let je v Sloveniji po zadnjem popisu prebivalstva 292034 na dan 30.6.2002 (SI št. 344/2002). Pri tem je potrebno dodati, da so poleg te starostne skupine v domovih zastopane tudi mlajše starostne skupine. Tako je bilo v letu 2001 v domovih za starejše (tudi kombiniranih) še 1618 ljudi mlajših od 65 let (SI, 2002/127: 2, kar tudi ni zanemarljiv podatek .

⁴⁶ Formalen (pridevnik): 1. nanašajoč se na obliko; 2. ki izhaja iz družabnih, družbenih navad norm; 3. ki zadošča predpisom ali zahtevam ne glede na resnično stanje (SAZU 2000: SSKJ).

⁴⁷ socialni delavci, medicinske sestre, patronažne delavke

⁴⁸ gospodinje, negovalke, prostovoljci za družabništvo

⁴⁹ družinski člani, prijatelji, sosedje, katerih odnos z uporabnikom temelji na čustveni povezanosti

⁵⁰ Pogodba med državo in nejavnim izvajalcem, koliko in katere storitve bo država naročila glede na nacionalni program.

⁵¹ Osnovni nacionalni program (država na posameznem področju določi vrsto, količino storitev, ki jih bo zagotovila in izvedla z javnimi zavodi), koncesijski model, model državne lastnine.

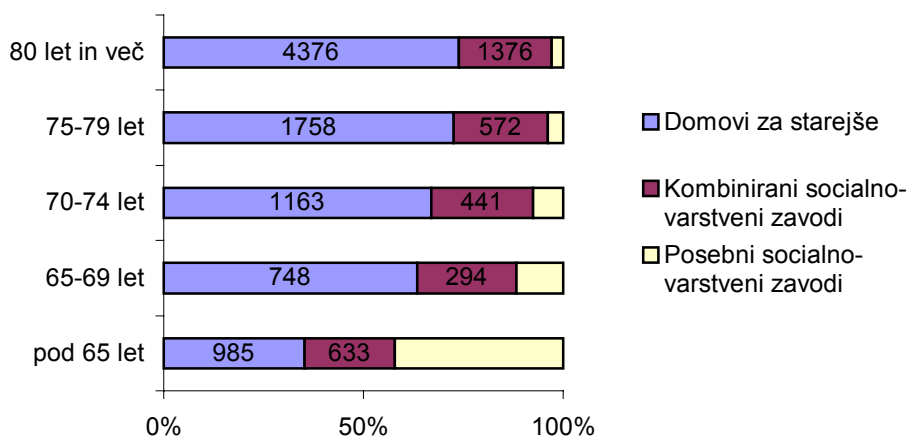
<i>varovana stanovanja</i>	formalni, zasebni sektor	strokovni delavci laični delavci	socialne pravice, koncesija individualna participacija dotacije
<i>storitve na domu</i>	formalni prostovoljni	strokovni delavci laični delavci	koncesija dotacije delna/celotna participacija socialne pravice, moralni odnos
osebna nega	formalni zasebni neformalni izjemoma prostovoljci	strokovni delavci laični delavci	
zdravstvena nega	formalni zasebni sektor	strokovni delavci	
čustvene /družabne	neformalni prostovoljni sektor	laični delavci neformalna mreža ⁴⁹	
<i>storitve na daljavo</i>	formalni prostovoljni neformalni sektor	strokovni delavci laični delavci neformalna mreža	koncesija dotacije moralni odnos delna individ. Participacija
<i>mobilne storitve</i>	formalni neformalni prostovoljni zasebni sektor	laični delavci neformalna mreža	socialne pravice koncesija delna/celotna individ. participacija dotacije moralni odnos

Vir: I.Hojnik Zupanc, A. Kramberger,1996: 7

4.1 Institucionalna oskrba

Konec leta 2001 je bilo v Sloveniji 45 domov za starejše⁵² ter 10 kombiniranih socialnovarstvenih zavodov⁵³.

Graf 3: Število oskrbovancev po starostnih skupinah v popolni institucionalni oskrbi

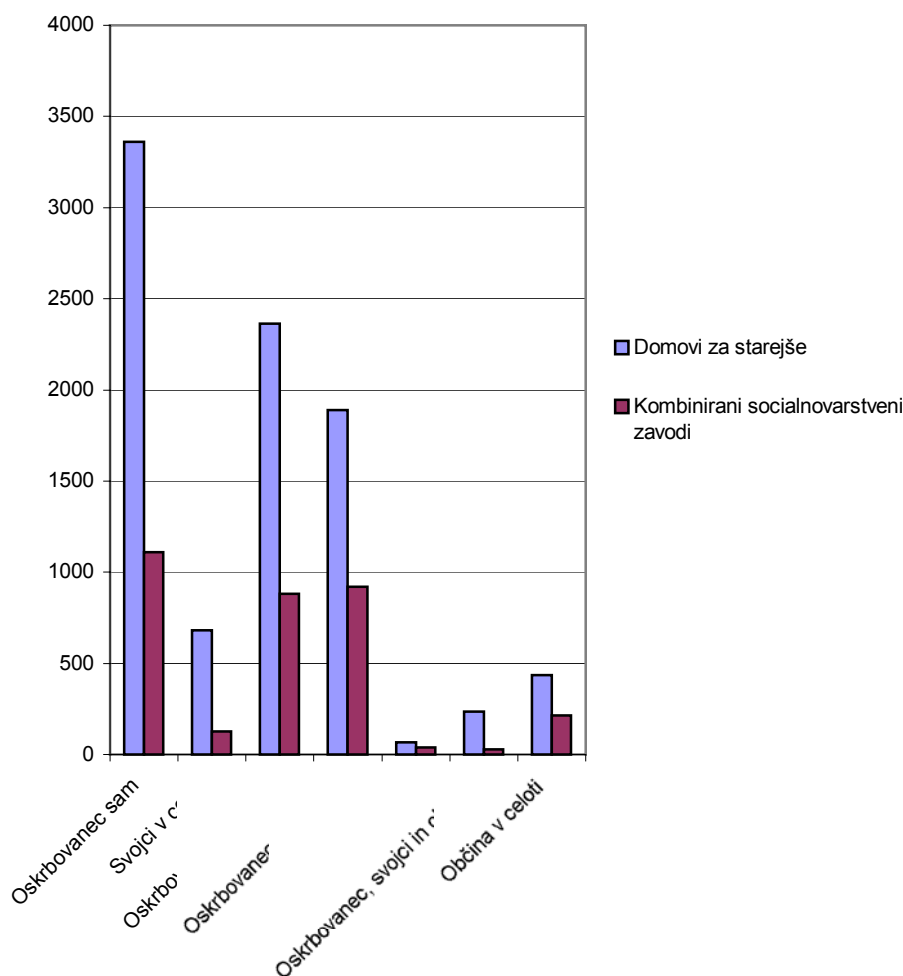
Vir: Statistične informacije 2002/127

V *domovih za starejše* je bivalo 9030 oskrbovancev. Največ je bilo starih 80 let ali starejših. Delež starih nad 75 je bil 67,93% (nad 65 let pa 89,09%). Najpogostejši razlog za sprejem v dom je bila starost (57,2%), vendar pa je bilo (v okviru razloga: starost) med njimi 81% bolnih. Drugi razlog, zaradi katerega so bili oskrbovanci sprejeti, so bila hujša duševna in telesna obolenja (27,1%). Navedeni podatki potrjujejo ugotovitve Hojnik Zupanceve (1997: 130), da veliko stanovalcev pride neposredno iz bolnišnice ali starostniki sami sprevidijo, da življenja v lastnem domu ne obvladujejo več. Tretji razlog so bile neurejene družinske razmere (5,47%). Neurejene stanovanjske razmere pa so bile vzrok sprejetja za 4,87% oskrbovancev. Preostali delež (4,74%) uporabnikov pa je bilo sprejetih iz drugih razlogov.

⁵² Domovi za starejše opravljajo institucionalno varstvo starejših in s tem nadomeščajo ali dopolnjujejo funkcije doma ali lastne družine. V njih je organizirana prehrana, varstvo, zdravstveno varstvo, nega... (SI, 2002:8).

⁵³ Kombinirani socialnovarstveni zavodi so prav tako domovi za starejše, od običajnih domov za starejše se ločijo po tem, da imajo tudi enote za posebne oblike varstva starejših, ki so bolni in bi sodili v posebne socialnovarstvene zavode. Takih oskrbovancev je od 30 do 75% (SI št. 127/2002).

Graf 4: Oskrbovanci po načinu plačevanja oskrbnine

Vir: Statistične informacije, 2002/127

Največ ljudi si je oskrbnino⁵⁴ plačalo samih (37,20%); skupaj s svojci je stroške pokrivalo 26,17% starostnikov; na tretjem mestu po načinu plačevanja so oskrbovanci in občina (za 20,93% oskrbovancev); svojci so oskrbnino v celoti plačali 7,53%-mu deležu družinskih članov; občina je v celoti krila stroške oskrbovanja za 4,8% delež sprejete populacije; kombinirana participacija oskrbovancev, svojcev in občine je bila realizirana za 2,61% uporabnikov; svojci in občina (za 0,73% nameščenih) so na sedmem mestu glede načina plačevanja oskrbnine.

⁵⁴ Osnovna cena oskrbnega dne je bila v enoposteljni sobi v povprečju 2698 SIT, v dvoposteljni sobi 2483 SIT, v triposteljni sobi 2383 SIT, v štiri- in več posteljnih sobah pa 2264 SIT. K osnovni ceni pa se doplačujejo dodatki, in sicer za enoposteljno sobo v povprečju 824 SIT (I. kategorija), za dodatno oskrbo II. kategorije (delna nega in pomoč) 947 SIT ter za dodatno oskrbo III. kategorije (neposredna pomoč v celoti) 1527 SIT.

Potrebe po nastavitvi v domovih so mnogo večje od njihovih zmogljivosti. V letu 2001 so domovi prejeli 12993 vlog za nastanitev, 12,7% več kot leto prej. Pozitivno so rešili 23,5% vlog, 51,8% je bilo zavrnjenih, 37,5% pa neaktualnih (prosilci so bili sprejeti v drug dom, so umrli ipd.). Glavni razlog za zavrnitev vlog je bila prezasedenost domov (90,2%).

Zdravstveno in negovalno osebje za storitve zdravstvenega varstva v domovih za starejše je bilo po strukturi zaposlenih ženskega spola: 98,23% strežnic, 95,64% bolničark, 96,96% delovnih terapevtk, 92,10% fizioterapevtk; 97,87% organizatorok zdravstvene nege, 93,16% medicinskih sester; 100% zdravnic. Podobna je slika osebja za storitve socialnega varstva: 95,49 strežnic, 96,36% socialnih delavk, 82,69% vsebovanost žensk v osebju socialne in osnovne oskrbe po programih bivanja, prehrane ipd. in 85,97% uradnic, administrativnih delavk (SI, 2002/127: 4⁵⁵).

V 10 kombiniranih *socialnovarstvenih zavodih* je bivalo 3316 starostnikov. Kot v domovih za starejše je slika podatkov podobna. Največ oskrbovancev je starih 80 let in več. Delež populacije stare nad 75 let je v teh domovih 58,74% (nad 65 let pa 80,91%). Oskrbovanci v njih so pretežno bolni. Le 32,0% starostnikov je razmeroma zdravih. Za razliko od domov za starejše glede razlogov za sprejetje so le ti "rezervirani" za bolj težje duševno in telesno bolne ljudi, s specifičnimi potrebami (III kategorija⁵⁶ oskrbe je bila potrebna 44,51% deležu ljudi).

Tudi v teh zavodih si je največ ljudi oskrbnino⁵⁷ plačalo samih (33,47%); na drugem mestu po načinu plačevanja so oskrbovanci in občina (za 27,71% oskrbovancev); skupaj s svojci je stroške pokrivalo 26,59% starostnikov); občina (za 6,45% nameščenih) je na četrtem mestu glede načina plačevanja oskrbnine, svojci so oskrbnino v celoti plačali 3,77%-mu deležu družinskih članov; občina je s svojci krila stroške oskrbovanj za 1,14% delež sprejete populacije; kombinirana

⁵⁵ V SI so navedeni številčni podatki, zaradi preglednosti in lažje predstavitve sem jih preračunala v procete.

⁵⁶ V III. kategoriji so oskrbovanci z najhujšimi starostnimi in zdravstvenimi težavami; ti v celoti potrebujejo neposredno osebno pomoč.

⁵⁷ Osnovna cena oskrbnega dne je bila v enoposteljni sobi v povprečju 2698 SIT, v dvoposteljni sobi 2483 SIT, v triposteljni sobi 2383 SIT, v štiri- in več posteljnih sobah pa 2264 SIT. K osnovni ceni pa se doplačujejo dodatki, in sicer za enoposteljno sobo v povprečju 824 SIT (I. kategorija), za dodatno oskrbo II: kategorije (delna nega in pomoč) 947 SIT ter za dodatno oskrbo III. kategorije (neposredna pomoč v celoti) 1527 SIT.

participacija oskrbovancev, svojcev in občine je bila realizirana za 0,8% uporabnikov (SI, 2002/127:3⁵⁸).

V kombiniranih socialnovarstvenih zavodih je bilo 1434 zaposlenih delavcev (57,6% za storitve zdravstvenega varstva, 42,4% pa za storitve socialnega varstva. Med njimi je bilo 89,6% žensk.

V sedmih *posebnih socialnovarstvenih*⁵⁹ *zavodih* je v letu 2001 bivalo 525 oskrbovancev, starih nad 65 let. Vsi oskrbovanci so bili duševno bolni oz. z demenco. Glede na to, da so v teh zavodih ljudje vseh starostnih skupin, nimam podatkov glede plačevanja oskrbnine. Na prvem mestu plačevanja oskrbnin na splošno pa so bili oskrbovanci skupaj z občino.

Delež zaposlenih žensk je v teh ustanovah 82,25% (SI,2002/127).

Pri nas institucionalno bivanje predstavlja za večino doživljenjsko obliko bivanja. V letu 2001 so prejeli 3605 vlog za sprejem v tovrstne zavode. Pozitivno so rešili 28,6% vlog⁶⁰. Država se zaveda problema premajhnih kapacitet ustanov, zato v nacionalnem programu do leta 2005 (Uradni list, 2000) določa količinske in organizacijske kriterije in sicer vključenost 4,2% prebivalcev, starih 65 let in več in tako zagotoviti 14500 mest za celodnevno obravnavo ter vzpostavitev 100 mest za kratkotrajne namestitve. Število strokovnih delavk(-cev), sodelavk (-cev), laičnih delavk(-cev), ki opravljajo socialno-varstvene storitve naj bi bilo 3400. Jasno je, da ni realno pričakovati možnosti za dograditev navedenih kapacitet izključno iz javnih sredstev, zato nacionalni program do l. 2005 (Uradni list, 2000) predvideva na osnovi podeljevanja koncesij z javnimi natečaji in vključevanjem zasebnega sektorja reševati tovrstni problem.

Hojnik Zupanc, Kramberger (1996: 16,17) navajata, da *stacionarne, alternativne oblike institucionalnega varstva* pri nas še niso dobro razvite. Gre za občasno (v času družinskih počitnic, rehabilitacije) ali dnevno oskrbo (v delovnem času svojcev) Se pravi, da se na ta način družina pri nas (še) ne razbremenjuje in starostniku ne

⁵⁸ Podatki so numerični, odstotne deleže sem računala sama in jih delno zaokrožila.

⁵⁹ Posebni socialnovarstveni zavodi opravljajo posebne oblike institucionalnega varstva za odrasle duševno in telesno prizadete osebe (SI št. 127/2002).

⁶⁰ V Ljubljani je čakalna doba za sprejem 2 leti, za enoposteljno sobo – 5 let (Sedmak, 2003).

omogoča podaljševanja bivanja v lastnem domu⁶¹. V okviru domov za starejše je danes organiziranih 18 *dnevni centrov* po vsej Sloveniji (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 2001). Po Nacionalnem programu socialnega varstva do leta 2005 (Uradni list, 2000) naj bi bilo v ta namen zagotovljenih 300 mest organiziranega varstva v dnevni centrih za 0,12% starejših od 65 let.

*Varovana stanovanja*⁶² za stare ljudi kot alternativa bivanja in oskrbe pri nas niso posebej razvita. Deloma zato, ker so predraga (tudi najem), deloma pa zato, ker je star človek emocionalno vezan na svoj dom, težje se odloča za spremembe, čeprav na račun kvalitete življenja. Svoj dom navadno zapusti šele, ko meni, da ni drugega izhoda. V Sloveniji so varovana stanovanja v Laškem, Šentjurju, Sevnici, Logatcu, Medvodah, Mariboru in Moravskih Toplicah (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 2001). Nacionalni program do l. 2005 (Uradni list, 2000) predvideva varstvo in oskrbo za 0,20% starih 65 let in več in s tem zagotoviti storitve 500 stanovalcem z 108 izvajalci (8 vodij storitev in 100 neposrednih izvajalcev).

Delovanje sistema blaginje, v strukturi katerega prevladuje mreža javnih organizacij, je problematično že samo po sebi, zaradi vse večjih stroškov, vezanih na golo funkcioniranje, ki ne povečajo niti kvantitete, kaj šele kakovosti proizvedenih storitev⁶³. V razmerah ekonomske krize pa država poskuša prerazdeliti narodni dohodek v korist ekonomskih organizacij. To pa pomeni omejevanje sredstev za družbene dejavnosti (socialno varstvo). Iz legitimizacijskih razlogov pa programov in pravic državljanov ne omejuje. Takšno stanje 80. let 20.stol.je povzročilo padec deleža narodnega dohodka na področju socialnega varstva z 46% na 35% leta 1988 (Kolarič, 1992: 24), v letu 1999 pa na 26,6% (SI, 2002/143). Stanju so se javni zavodi prilagajali s paleto ukrepov, ki jih po Svetliku povzemajo Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič (2002):

⁶¹ Poseben problem predstavljajo tudi začasni nujni sprejemi, ker Ljubljana nima posebnih negovalnih odelkov, ki morajo zaradi nove klinične politike (skrajševanje ležalnih dob) zapustiti bolnišnično zdravljenje pa še vedno potrebujejo intenzivno nega (Sedmak, 2003).

⁶² Institucionalno varstvo v varovanih stanovanjih po pravilniku (Uradni list,1999/19) predstavlja kombinirano storitev, ki obsega:1. socialno oskrbo v varovanih stanovanjih; 2. zdravstveno varstvo in zdravstveno nego po predpisih o zdravstvenem varstvu.

⁶³ Nekateri domovi ne ustrezajo evropskim merilom funkcionalnosti in zasebnosti, tem standardom se ne približujejo niti koncepti novo načrtovanih npr. v Fužinah (Sedmak, 2003).

→ racionalizacija; varčevalni in omejitveni ukrepi (upadanje kakovosti in količine storitev),

→ komercializacija (popostritev ponudbe za neposredno plačilo),

→ eksternalizacija (program pomoči starostnikom in invalidnim na njihovih domovih), da bi nevtralizirali pritisk na domove za starejše; kombinirano sodelovanje s prostovoljci iz zas. NVO, družinskimi člani, javnimi deli t.i. oblike welfare mix.⁶⁴

Proces deinstitucionalizacije, ki se je v Sloveniji po Hojnik Zupanc in Kramberger (1996:1) začel uveljavljati v 80. letih 20. stol. kot eden od procesov približevanja sistema posamezniku. Poteka v treh smereh:

→ Odpiranje "totalnih institucij"; kritika in analiza hierarhične urejenosti ustanov Giddensa in drugih (Haralambos, 1999), Mlinarjeva (1994) definicija in prepletanje individualizacije in globalizacije v smeri večje avtentičnosti izražanja identitete, so spodbudila večjo senzibilnost za individualne potrebe;

→ decentralizacija socialno-zdravstvenih storitev v bivalno okolje;

→ deprofesionalizacija; samoorganiziranje skupin civilne družbe ali postmodernizem v socialni politiki ali tudi posttradicionalnih organizacijskih oblik solidarnosti.

Nuja in potreba je tako v začetku 90. let 20. stol. pripeljala do pluralnosti sistema socialnega varstva⁶⁵ in želja je tudi do novega konsenza – Welfare mix.

4.2 Akterji storitev na domu

Prve oblike pomoči starejšim ljudem na domu so že obstajale v osemdesetih letih, kot dejavnost domov za starejše, centrov za socialno delo ali patronažne službe v zdravstvenih domovih, a se ta dejavnost ni razvila organizirano in ni bila vgrajena v celovit sistem pomoči starejšim osebam. Pravno podlago za storitve pomoči posameznikom in družini za dom in na domu ter možnosti njihovega izvajanja kot javne službe je izvedel Zakon o socialnem varstvu leta 1992.

⁶⁴ Kombinirano sodelovanje med akterji javnega, neprofitnega, neformalnega pri izvajanju enega programa.oz. pristop k rešitvi določenega družbenega problema.

⁶⁵ Welfare pluralizem je pogodbeni delitev dela med akterji države, trga in civilne družbe. Svoje vloge v skrbi za blaginjo igrajo subsidiarno in komplementarno – vedno v kombinaciji. Država za javni denar kupuje storitve za ljudi, ki jih potrebujejo.

Najpogostejša tipologija storitev na domu temelji na funkcionalnem zadovoljevanju osnovnih bivanjskih potreb. Hojnik Zupanc, Kramberger (1996: 18,19) povzemata Stephensonovo in Christiansonovo delitev pomoči v naslednje storitve:

→ medicinske storitve, delovna terapija, govorna terapija, fizioterapija, injekcije, preveze in druga strokovna pomoč);

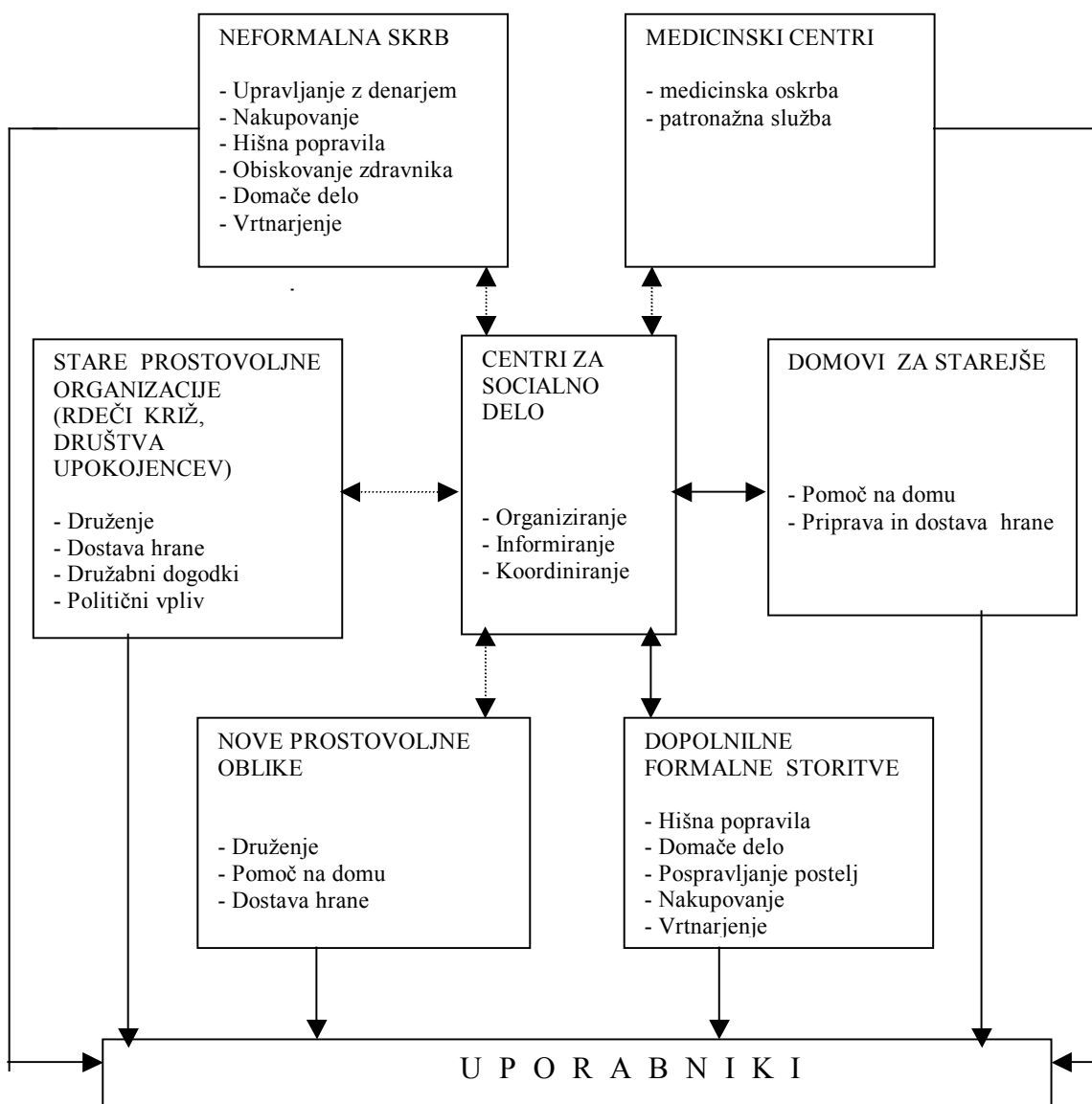
→ osebna nega: pomoč pri hranjenju, vstajanju iz postelje ali stola, oblačenju, kopanju, opravljanju osebne potrebe, postiljanje postelje in čiščenje v primerih inkontinence;

→ instrumentalne bivanjske storitve: čiščenje stanovanja in druga gospodinjska opravila, pranje in likanje perila, priprava obrokov, pomoč pri jemanju zdravil, nakupovanje, urejanje denarnih zadev...;

→ varovanje: nenehno bdenje nad starim človekom

→ socializacija: pogovor, branje... Gre za zadovoljevanje "višjih" potreb po Maslowovi piramidi: potreb po pripadnosti, spoštovanju, samospoštovanju, samorealizaciji. Ali drugače: gre za emocionalno delo, ki ga Šadlova (2000: 49-61) po A.Hocschild definira kot ustvarjanje intimnega vzdušja, čustvene podpore in razumevanja v zasebni sferi. Tematizacija le-tega pa se v literaturi pojavlja tudi kot odnosno delo, delo z ljudmi, delo iz ljubezni. Kakorkoli že, čustveno delo v negovalnih poklicih in poklicih dela z ljudmi, kakor tudi pri neformalnem delu zahteva od emocionalnih delavcev interpersonalno senzitivnost, skrb, osebno pozornost, individualen pristop. Ni naključje, da to delo tudi ni spolno slepo. Se pravi, da različne emocionalne vloge ponujajo tudi različne emocionalne veščine in pričakovanja. Ženske izstopajo na trgu emocionalnega dela zaradi svojih "naravnih" veščin v ukvarjanju s čustvi.

Schema 6: Mreža pomoči storitev na domu

Vir: Evers,A.; Svetlik, I.;Hojnik Zupanc, I.; 1993: 202

Domovi za starejše razpolagajo z notranjo rezervo tako, da lahko nastopajo kot producenti določenih storitev za zunanje uporabnike. To je t.i. zunanja dejavnost domov za starejše, saj z njo nudijo različne vrste storitev (kosilo na domu, pranje perila ipd.). Uporabniki te storitve plačajo delno ali v celoti. Tako so pri plačevanju teh storitev zunanji uporabniki izenačeni s tistimi, ki živijo v domovih za starejše.

Centri za socialno delo nastopajo v vlogi ustanoviteljev oz. organizatorjev določenih oblik storitev v domačem bivalnem okolju. To so mreže ponudnikov in uporabnikov storitev v posameznih lokalnih okoljih. Storitve so raznovrstne: družabništvo, prinašanje hrane na dom, gospodinjska pomoč in pomoč pri osebni negi starostnika. Storitve opravljajo fizične osebe, praviloma nezaposlene in/ali upravičene do socialne pomoči. Uporabnik praviloma plača dogovorjeno ceno v celoti, če pa ni plačilno sposoben, izvajalcu ceno poravnava center za socialno delo. Center za socialno delo tako opravlja vlogo spodbujanja izvajalcev, posredovanja pri navezavi stikov med ponudniki storitev in uporabniki, na željo uporabnikov pa lahko tudi kontrolira cene in kakovost storitev. Ker so nekatere od navedenih storitev pri centrih za socialno delo in v domovih za starejše cenejše (subvencionirane), zasebna podjetja zelo težko ustvarijo široko mrežo uporabnikov.

V letu 2001 je med odraslimi osebami, ki so bili uporabniki centrov za socialno delo, daleč največ tistih, ki so bili materialno ogroženi. Za primerjavo povem, da je bilo v letu 1991 takih primerov 19893 in je konec leta 2001 doseglo število 56460 oz. (SI, 2002/181: 3). Koliko je v tej številki tistih, ki so stari nad 65 let, nisem uspela dobiti. Vsekakor pa lahko domnevam, da je delež precej visok. Po analizi revščine na podlagi ankete o porabi v gospodinjstvih v Sloveniji za leto 1999⁶⁶ je stopnja revščine⁶⁷ dosegla v povprečju 12,2% ljudi. Na prvem mestu so gospodinjstva z osebo, staro 65 let in več. Med njimi je kar 23,50% revnih. Rizična skupina so tudi gospodinjstva, ki zajemajo pare brez otrok, vsaj en član pa je star 65 let in več. Ta skupina je na tretjem mestu. Med njimi je 15,86% revnih gospodinjstev (SI, 2002/165: 1).

Uporabnikov storitev starih nad 65 let, ki so bili težje telesno in kronično bolni ali ogroženi zaradi pojavov, ki spremljajo staranje, je bilo 8376 oz. 10,1% v strukturi vseh odraslih uporabnikov. Pomoči družini na domu – socialne oskrbe je bilo deležnih 4738 ljudi (točnega podatka za starostnike nimam). Javni socialni zavodi lahko najamejo privatne fizične in pravne osebe kot izvajalce določenih storitev za uporabnike. Praviloma gre za specifične profesionalne pogodbeno razmerje storitve za uporabnike, ki so v zavodih (npr. zasebna podjetja za razvoj kosil). Lahko pa gre

⁶⁶ Podatki Ankete o porabi v gospodinjstvih iz obdobja treh let (1998-2000) so preračunani na srednje leto (1999).

⁶⁷ Prag revščine je določen kot 50% povprečnih ekvivalentnih izdatkov. Stopnja revščine je izračunana kot odstotek gospodinjstev v okviru posamezne kategorije le-te, ki živi pod pragom revščine. Relativni ekvivalentni izdatki nam kažejo raven povprečja ekvivalentnih izdatkov posamezne kategorije gospodinjstev glede na povprečje ekvivalentnih izdatkov vseh gospodinjstev.

za program javnih del na področju pomoči starejšim osebam na domu. Sredstva za zaposlovanje udeležencev javnih del so zagotovljena iz proračuna RS, iz proračuna občin, ki so naročnice javnih del in iz prispevkov uporabnikov. Na tem področju (zaposlovanje) torej že obstaja sodelovanje med sektorji, se pravi welfare mix oblika. Evidentirali pa so tudi 140 uporabnikov mobilne pomoči. Organiziranih je bilo 36 enot skupin za samopomoč starejšim in sicer za 1831 varovancev.

V centrih za socialno delo je zaposlenih 92,46% žensk (SI,2002/181: 5).

Zavodi za oskrbo na domu

Zaradi naraščajočih potreb skrbstveno varstvenega dela za starejšo populacijo, je Mestna občina Ljubljana februarja 2002 ustanovila javni Zavod za oskrbo na domu, ki je začel delovati maja lansko leto. Oblike tovrstne oskrbe so se prej vršile preko centrov za socialno delo in domov za upokojence, zdaj pa prehajajo na omenjeni zavod, da bi bolj celostno, evidentirano spremljali potrebe in organizirali pomoč na domu. Poleg omenjenega v Sloveniji delujeta še dva (Maribor, Celje). Socialna oskrba za dom obsega pomoč na domu (socialna oskrba na domu) in storitve socialnega servisa.

Pomočnica direktorice ga. Polona Milek Matoša mi je pojasnila, da pomoč na domu⁶⁸ obsega zadovoljevanje eksistenčnih potreb - pomoč pri vstajanju, oblačenju, hranjenju, kopianju in preostali vsakodnevni negi ter vzdrževanju ožjega bivalnega prostora, gospodinjski pomoči- nakup in priprava manjših obrokov, pomoč pri opravljanju nujnih obveznosti, vzpostavljanju socialne mreže, informiranju, spremljanju umirajočega. Mestna občina Ljubljana zaenkrat v celoti in edina pokriva tovrstne stroške (pripravlja pa se uvedba delne participacije oskrbovancev). Upravičenci storitve pomoči po pravilniku o normativih in standardih (Uradni list, 1999/19) na domu so osebe starejše od 65 let, katerim lahko občasna ali nekajurna dnevna pomoč omogoča bivanje doma; ali da taka oblika pomoči omogoči družini uporabnika pomoč v času, ko ni možnosti sprejema v institucionalno varstvo. Upravičene do storitev na domu so lahko tudi osebe, mlajše od 65 let, ki zaradi invalidnosti ali akutnega zdravstvenega stanja potrebujejo pomoč (tudi invalidi I.

⁶⁸ Socialna oskrba na domu je namenjena upravičencem, ki imajo zagotovljene bivalne in druge pogoje za življenje v svojem bivalnem okolju, če se zaradi starosti ali hude invalidnosti ne morejo oskrbovati in negovati sami, njihovi svojci pa take oskrbe in nege ne zmorejo ali zanju nimajo možnosti. Gre za različne oblike organizirane praktične pomoči in uslug, s katerimi se upravičencem vsaj za določen čas nadomesti potrebo po institucionalnem varstvu v zavodu (Uradni list, 199/19).

kategorije in družine kronično bolnih in prizadetih otrok). Pomoč je organizirana v 5 organizacijskih enotah (po občinah), vse dni v letu med 6.00 in 22.00 uro. Od maja do decembra so registrirali 1147 prejemnikov socialne oskrbe (pomoči) na domu. Redno zaposlenih je 74 oseb od tega 7 oskrbovalcev. Delo je odgovorno, stresno, težko, poleg tega pa je potrebno uvajanje, zato želijo pridobiti zanesljive dolgoročno zaposlene ljudi. Namesto iz programa javnih del⁶⁹ se zdaj zaposlujejo ljudje iz programa subvencioniranja zavoda za zaposlovanje⁷⁰ (ugodnejši status tudi za zaposlene). Nekaj časa so potekale tudi aktivnosti kot oblika civilnega služenja vojaškega roka, zaradi reorganizacije vojske pa je ta oblika prenehala. Ga. Milek Matoša mi je povedala, da ponudba nikakor ne zadošča povpraševanju po tovrstnih storitvah. Pravilnik (Uradni list 1999/19) omogoča izvajanje storitve na upravičenca povprečno do 4 ure dnevno oziroma do 20 ur tedensko, vendar trenutna kadrovska zasedba storitev v tem obsegu ne more omogočiti.

Storitev socialnega servisa⁷¹ obsega informativno dejavnost, pomoč pri hišnih opravilih in pomoč pri drugih opravilih. Ker gre za "nadstandardne storitve" jih morajo oskrbovanci plačati sami, vendar ceneje kot pri drugih samostojnih podjetnikih, društvih/ organizacijah⁷², ker to službo socialnega servisa subvencionira Mestna občina Ljubljana. Po dogovoru tako isti zaposleni opravljajo pomoč na domu in storitve socialnega servisa (z doplačilom). Od maja do decembra so zabeležili 92 uporabnikov socialnega servisa.

Z Zavodom za oskrbo na domu se lahko sklene pogodba o priključitvi in najemu posebnega telefona za storitev varovanja na daljavo. Ta storitev omogoča uporabniku občutek varnosti, v primeru, ko bi potreboval pomoč. Obesek okoli vratu (rdeči gumb), ki je uporabniku stalno dostopen (24 ur, vsak dan), ob pritisku omogoča stalno vez z dežurno službo. Zavod za oskrbo na domu je povezan s službami, ki pridejo na pomoč v primeru, da uporabniku grozi neposredna nevarnost (nujna medicinska pomoč, policija, gasilci). Povezan je tudi z različnimi izvajalci pomoči na domu. Operater pokliče ustreznega izvajalca za pomoč na domu ali dobrodelno

⁶⁹ V program javnih del so napotene dolgoročno brezposelne osebe, težje zaposeljive osebe za določen in skrajšan delovni čas.

⁷⁰ Razpis Zavoda za zaposlovanje za subvencioniranje zaposlitev pri izvajanju pomoči na domu ter osebne asistencije in oskrbovanja invalidov – pomoč invalidi invalidom.

⁷¹ Socialni servis obsega pomoč pri hišnih in drugih opravilih v primeru otrokovega rojstva, bolezni, v primeru nesreč ter v drugih primerih, ko je ta pomoč potrebna za vključitev osebe v vsakdanje življenje. Socialni servis ne sodi v javno službo (Uradni list, 1999/19).

⁷² Po statističnih informacijah (2002/181) je v Sloveniji v letu 2001 delovalo 23 socialnih servisov za pomoč po hišah in drugih opravilih.

organizacijo, kadar uporabnik želi npr. dovoz hrane, pomoč pri hišnih opravilih, spremstvo ipd. Uporabnik plačuje mesečno naročnino in najemnino (ki je tudi subvencionirana, možen pa je tudi nakup). Urgentnih klicev so tako v prejšnjem letu zabeležili povprečno 556 na mesec oz. 19 na dan, informativnih pa približno 540 na mesec. Sicer pa se je za to obliko (varovanje na daljavo) posebnega telefona od maja do decembra odločilo 91 uporabnikov.

Neprofitne volonterske organizacije

Primerjava med različnimi državami blaginje nam pomaga umestiti Slovenijo glede položaja zasebnih neprofitno – volonterskih organizacij (zas. NVO). Med zas. NVO uvrščamo društva, fundacije, zasebne zavode, stanovanjske zadruga in cerkvene organizacije.⁷³

Obseg, strukturo in vlogo zasebnega neprofitnega volonterskega sektorje v Sloveniji podrobno raziskujejo Z. Kolarič, A. Črnak Meglič, M. Vojnovič (2002: 114-137) ter podajajo analizo razvitosti zas.NVO po naslednjih kazalcih: število organizacij, zaposlenost v teh organizacijah, prispevek prostovoljnega dela, obseg in vir prihodkov, strukturne prvine in odnosi med zas. NVO in državo.

Glede na število organizacij se Slovenija uvršča med države z največjim številom, vendar pa ogromno večino 95% (11.570) predstavljajo društva.⁷⁴

Drugi kazalec razvitosti zas. NVO je zaposlenost in povečevanje le-te. Podatki za Slovenijo (1996) kažejo, da večina (85,3%) organizacij (društev) ni imelo zaposlenih. Najmanjši delež zaposlenih je bilo v društvih (91%) in fundacijah (81,3%).

⁷³ Društva -samostojne, prostovoljne, neprofitne org, v katere se ljudje združujejo, da bi uresničevali skupno določene interese (Zakon o društvih, UL RS, št 60/95)

Fundacije – zasebne, nečlanske org. , ustanovljene za koristen, dobrodelen namen v znanosti, športu, invalidskem in socialnem varstvu... za verske namene. Upravljajo za poseben namen vezano premoženje (Zakon o ustanovah, UL RS, št.60/95

Zasebni zavodi – oblika zavodov, organizacij, ki delujejo v vzgoji, socialnem varstvu, invalidskem varstvu...pri katerih cilj opravljanja dejavnosti ni pridobivanje dobička. Lahko so zasebne pravne ali fizične osebe, ki v ustanovnem aktu opredelijo neprofitno delovanje. (Zakon o zavodih, UL RS št. 12/91, 8/96).

Stanovanjske zadruga – zadruga in organizacije, ki jih ustanovijo zasebne fizične osebe, da bi pospeševale gospodarske koristi svojih članov. (UL RS, št. 13/92, št.64/93)

Cerkvene organizacije – gre za verske skupnosti. To so prostovoljna neprofitna združenja fizičnih osebnih osnovi verskega prepričanja in izpovedi vere. V tem okviru lahko opravljajo dejavnosti, ki jih zakonodaja opredeljuje kot dejavnosti splošnega in posebnega družbenega pomena. Praviloma nimajo statusa pravne osebe. Pridobijo ga lahko z vpisom v register kot pravne osebe zasebnega prava, vendar velika večina te možnosti ne uporablja (UL RS, št. 15/76).

⁷⁴ Poleg društev je v l. 1996 delovalo še 30 fundacij, 110 stanovanjskih zadrug, 154 zasebnih zavodov in 336 verskih organizacij (register Statističnega urada RS, 1997).

Največ prostovoljcev je tam, kjer deluje največ organizacij – šport (17,2%) in gasilstvo (22,2%). V povprečju so prostovoljci opravili 45% dela, ki so ga opravili zaposleni.

Brez prihodkov v tekočem letu je bila petina organizacij, do 3 mio SIT prihodkov je imelo 60% organizacij in le petina večjega od 3 mio SIT. Donacije so bile na prvem mestu virov prihodkov, kar je svojevrstna posebnost glede na druge države.

Peti kazalec kaže strukturne prvine (izobraževane in raziskovanje, zdravstvo, socialno varstvo, kultura, šport...) po obsegu in razporeditvi. Statistični podatki iz Registra društev RSNZ (Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič 2002 :126) so na voljo le za društva. V okviru socialnega varstva je tako delovalo 3,5% društev (upokojenska društva so vključena pod "drugo"). Za nas je zanimivo to, da se podatki, ki jih je dobila Z. Kolarič (1994), razlikujejo od navedenih. Namreč v njeni raziskavi so društva "socialnega varstva" umeščena na drugo mesto, ker je v to skupino vključila številna društva upokojencev. Glede na poznavanje njihove dejavnosti pa je socialno varstvena sestavina njihovega delovanja zanemarljiva.

Številna društva upokojencev (Vzajemnost 2, 2002) skrbijo za kulturno in športno delovanje članov (pevske zbori, slikarske dejavnosti, izobraževanje, pohodništvo, keglanje ipd.), ne pa toliko za socialno varstvene in zdravstvene potrebe, ki so bila v preteklosti domena javnih zavodov. To dejstvo izhaja iz analize ankete, ki so jo v l. 1997 opravile Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič, v kateri so se organizacije, ki jim socialno varstvena dejavnost pomeni primarno področje delovanja, uvrstile na deseto mesto. Iz navedenega sledi, da je strukturni vzorec zasebnega neprofitno volonterskega sektorja podoben vzorcju nekdanjih socialističnih držav, na kar vpliva specifičen razvoj zasebnega neprofitnega volonterskega sektorja (država je podpirala predvsem razvijanje organizacij za zadovoljevanje interesov članov (šport), za zadovoljevanje socialno varstvenih, zdravstvenih potreb pa je skrbela država z obsežno in kakovostno mrežo javnih zavodov).

vlade na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve mi je zagotovila, da je ministrstvo k sofinanciranju programov socialnega varstva resneje pristopilo po letu 1996, ko je za dopolnilne programe socialnega varstva namenilo 136 mio SIT in jih postopoma do leta 2002 zviševalo na 872 mio SIT. V letošnjem letu pa se predvideni znesek giblje okrog 981 mio SIT. S sklepanjem pogodb o sofinanciranju v daljšem časovnem obdobju je ministrstvo spodbudilo in zagotovilo zaposlitev več kot 160 strokovnjakov s posameznih področij. Ti programi sodijo na področje socialne rehabilitacije zasvojenih (z drogo, hrano...), obolelih za Aidsom, brezdomstva... Sofinancira pa tudi programe medgeneracijskih skupin in drugih skupin za samopomoč in sicer: Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logopedijo in antropohigieno; razvoj in širjenje programov samopomoči za pripravo na kakovostno starost, Slovensko društvo Hospic; spremljanje umirajočih bolnikov in svojcev, Talito Kum; pomoč za zmanjšanje socialne izključenosti starejših in Združenje za socialno gerontologijo in gerontagogiko Slovenije. Nacionalni program (Uradni list, 2000), ki ga je državni zbor sprejel marca, podpira in zagotavlja takšne aktivne oblike socialnega varstva (podpora za čim večjo samostojnost pri iskanju izhoda iz kriznih situacij, ter razviti podlage za uveljavljanje načela lastne odgovornosti) s poudarkom na preventivi. Predvideva 900 medgeneracijskih skupin in drugih skupin za samopomoč ter drugih programov, ki v bivalnem okolju skrbijo za zmanjšanje socialne izključenosti starih (ibidem: 3784). Tendenca je zagotoviti različnost programov in izvajalcev, možnosti za razvoj prostovoljnega dela, solidarnosti, dobroteljnosti, zasebnosti in uporabniških združenj ter jih povezati v enovit sistem socialnega varstva na nacionalni ravni (ibidem: 3778).

Ob koncu leta 2002 je delovalo 442 medgeneracijskih skupin (po deset članov) starih ljudi za samopomoč v vseh regijah Slovenije, ki jih vodi 670 za to usposobljenih voditeljic in voditeljev pod krovno organizacijo programa skupine starih ljudi za samopomoč- Združenjem za socialno gerontologijo in gerontagogiko Slovenije⁷⁶.

Ena takšnih je skupina Klasje (Prelovšek, 2002), ki deluje od začetka l. 2001. Sestanki članov (2 moška, 9 žensk) so enkrat tedensko za uro in pol v prostorih osnovne šole. Srečanja so družabne narave, nekateri pa imajo stike tudi sicer med

⁷⁶ Nevladna, neprofitna nacionalna organizacija s človekoljubnimi cilji, ki deluje v javnem interesu na področju socialnega varstva. L. 2001 pri Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve pridobili status društva. V društvo so vključeni strokovni delavci, sodelavci in številni drugi prostovoljci (ZSGGS, 2002).

tednom. Medsebojna prostovoljna pomoč poteka v okviru zmožnosti članov. Na podoben princip delujejo tudi vse druge skupine.

Neformalne mreže

Naslov diplomske naloge obeta operacionalizacijo neformalnega skrbstvenega dela za starostnike, vendar obsega tovrstnega dela ni mogoče zajeti v objektivne, veljavne kvantitativne podatke. Razlogi za to so v dejstvu, da je to delo prisotno v vseh organiziranih, formalnih oblikah⁷⁷ kot tudi v neformalnih mrežah.

Empirični podatki formalnih akterjev pa dokazujejo, da neformalne mreže zapolnjujejo vrzel, ki se veča spričo demografskih⁷⁸ in ekonomskih sprememb.

V okviru družine, sorodstva, prijateljstva pa se specifičnega skrbstvenega dela tudi ne da diferencirati od drugih skrbstvenih, gospodinjskih in domačih del, ker se le-ta prepletajo in spreminjajo. Renerjeva (1997: 41-48) ugotavlja, "da številne ženske preživijo večino svojega življenja kot negovalke pomembnih drugih; povprečno 17 let skrbijo, negujejo in podpirajo svoje otroke, 18 let namenjajo skrbi in pomoči svojim in partnerjevim staršem in končno še desetletje negovanju ostarelega partnerja". Moletova (1997:25) navaja razloge, zakaj sorodnice/ki prevzamejo skrb za starega človeka: iz ljubezni in želje, iz dolžnosti in iz obveznosti. Pri tem pa večina negovalk/cev priznava, da se vresnici niso zavedale/i, česa se lotevajo, ko so prevzeli skrb za stare ljudi.

Okvirni statistični podatki o delu, namenjenem za gospodinjstvo, domačim in drugim gospodinjstvom (Statistične informacije, 2002/155) v tem primeru služijo le za potrditev, da jih še vedno v dosti večji meri opravljajo ženske in, da je še vedno deljeno na pretežno moška opravila (gradnja, popravila, vzdrževanje vozil) in ženska opravila (priprava hrane, pomivanje posode, skrb za druge).

⁷⁷ Tako je v domovih za starejše zelo pomembna čustvena podpora svojcev (pogosti obiski, oskrba starostnika ob vikendih doma), ali v povezavi in dopolnjevanju formalne oskrbe na domu.

⁷⁸ . Po projekcijah deleža ljudi starih nad 65 let, se za leto 2012 napoveduje 321694 ljudi, za leto 2020 pa 382658 ljudi (SI, 2002/344).

4.3 Sistem pokojninskega zavarovanja

Na podlagi navedenih teoretičnih in empiričnih podatkov lahko ugotovim, da je vse bolj pomembno, koliko sredstev ima posameznik za zadovoljevanje svojih potreb. Varčevalni in omejitveni ukrepi javnih zavodov posledično vplivajo na zagotavljanje storitev (s strani institucij) in dostop do storitev (s strani uporabnikov). Zato v nadaljevanju pišem tudi o višinah pokojnin od katerih je prvenstveno odvisen življenjski standard starejših ljudi.

ZPIZ je javni zavod, ki ureja pravice in obveznosti iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Obsega obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje na podlagi medgeneracijske solidarnosti, obvezno in prostovoljno dodatno pokojninsko in invalidsko zavarovanje na podlagi osebnih varčevalnih računov. Obvezno osnovno zavarovanje (narava socialnega zavarovanja zagotovljena v Ustavi, po priporočilih MOD (ILO) je obvezna, urejena z zakonom. Zavarovancu(-ki) se na podlagi dela, prispevkov, po načelih vzajemnosti in solidarnosti zagotavljajo pravice za primere starosti, invalidnosti, smrti, telesne okvare in potrebe po stalni pomoči in postrežbi. Temelji na odgovornosti države in osebne odgovornosti delodajalcev. Delovanje država zagotavlja z določitvijo stopnje, z določitvijo obveznega plačevanja prispevkov delodajalcev in zavarovancev, s prijavo v zavarovanje, z odmero, z izterjavo prispevkov, z matično evidenco in z nadzorom. Zaradi neprimerne ravnanja z vplačili v preteklosti in zaradi že navedenih demografskih sprememb trenutna vplačila ne pokrivajo tekočih obveznosti (Žnidaršič Kranjc 2000: 15).

Temeljne pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja v letu 2001 je Zavod, kot nosilec in izvajalec obveznega ter invalidskega zavarovanja, izvajal na podlagi Zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (Ur.l RS, št. 106/99, št. 124/00 in 109/01). Tako je Zavod zavarovancem in upokojevcem zagotavljal pravice do starostne, invalidske, vdovske, družinske, državne, pravice iz invalidskega zavarovanja (poklicna rehabilitacija, nadomestila za invalidnost, delo s skrajšanim delovnim časom in druga nadomestila) ter dodatne pravice (dodatek za pomoč in postrežbo, invalidnina, varstveni dodatek k pokojnini, odpravnina, oskrbnina, regres). V letu 2001 je bilo v Sloveniji 492.485 upokojevcem. Podatki o rasti upokojevcem za daljše časovno obdobje kažejo, da je bilo do leta 1992 rast števila starostnih upokojevcem nadpovprečno visoka in je znašala preko 10%. Razmerje

med zavarovanci in upokojenci je zadnjih devet let praktično nespremenjeno in znaša 1,7:1. Razmerja med plačami in pokojninami (povprečja) so leta 2001 za starostne pokojnine 73,2, invalidske 59,4, družinske in vdovske 51,4. Na gmotni položaj upokojencev in prejemnikov drugih dajatev vplivajo tudi druge pravice in prejemki iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Prejemki pretežno socialnega značaja so zajamčeni znesek pokojnine v višini 35% najnižje pokojninske osnove in pravica do varstvenega dodatka. Najnižja pokojninska osnova, veljavna v mesecu decembru 2001 je znašala 85.268,50 SIT. Tako je lahko starostna⁷⁹ pokojnina za 40 let pokojninske dobe (moškega) oz. 35 let v prehodnem obdobju (ženske) odmerjena od navedene osnove znašala do največ 72.052,00 SIT, za najnižjo možno zavarovalno dobo, s katero je mogoče pridobiti starostno pokojnino (za 15 let) pa 29.844,00 SIT. Slednji znesek je po zakonu tudi zajamčena pokojnina, do katere je upravičen zavarovanec, ne glede na to, kako je bil zavarovan in kolikšno pokojninsko dobo je dopolnil. Po ocenah je bilo v juniju 2001 takšnih upravičencev 9.065. 52.500 starostnih in 70.000 drugih upokojencev ima pokojnino do 75.000,00 SIT. (ZPIZ, 2001). Varstveni dodatek je socialni korektiv tistim z najnižjimi pokojninami (pogojen tudi s premoženjskim stanjem upravičenca in njegovih družinskih članov). V letu 2001 je to dajatev uživalo 44.832 upravičencev, kar je za 3,4% manj kot v letu 2000. Povprečni varstveni dodatek je znašal 14.864 SIT. Upravičenost do tega dodatka vsako drugo leto preverja Zavod. Dodatek za pomoč in postrežbo pripada uživalcem pokojnine in nekaterim zavarovancem, pri katerih je predhodno ugotovljena potreba po tuji negi in pomoči. V decembru 2001 je bilo takih upravičencev 23.978. Višina tega dodatka se je v povprečju gibala od 24.034,00 SIT do 48.008,00 SIT (8,4% več kot leto poprej). Zavod dopušča še tretjo višino dodatka za pomoč in postrežbo in sicer za najtežje prizadete upravičence v povprečnem znesku 68.583,00 SIT.

Pravica do invalidnine pripada uživalcem pokojnin in zavarovancem z določeno telesno okvaro. Od vzroka za njen nastanek in stopnje prizadetosti je odvisna višina tega zneska, ki se je v letu 2001 gibal od 5.045,00 SIT do 17.260,00 SIT.

Državna pokojnina je nova pravica v sistemu pokojninskega in invalidskega zavarovanja, ki jo lahko uveljavijo osebe, ki so dopolnile 70 let starosti in

⁷⁹ Pogoji: Moški: starost 58 let; 40 let pokojninske dobe / starost 63 let; 20 let pokojninske dobe/starost 65 let; 15let zavarovalne dobe
Ženske: starost 58 let; 38 let pokojninske dobe/ starost 61 let;20 let pokojninske dobe/starost 63 let; 15 let zavarovalne dobe.

izpolnjujejo še splošne pogoje za pridobitev. To pokojnino je v letu 2001 uživalo 4.538 upravičencev v znesku 27.010 SIT (91x več kot v istem obdobju 2000).

Prvi steber (obvezno zavarovanje) in drugi steber (dodatno prostovoljno zavarovanje na podlagi obveznega) omogočata zavarovancu preživetje in pokritje širokega spektra zavarovanj, ne pa dostojnega življenjskega standarda, kot ga je bil vajen v aktivni dobi (Žnidaršič Kranjc, 2000: 50). M. Novak (1998: 1046-1055) pa dokazuje, da se ljudje razlikujejo predvsem v življenjskih možnostih glede na razredni položaj (izobrazba, delovna kariera) in posledično dostopa do informacij in različnih virov blaginje. V svoji analizi ugotavlja, da višina razpoložljivega dohodka (bivalni pogoji, finančni pogoji, materialni pogoji) ni odvisna od statusa zaposlenosti (zaposlen ali upokojen), temveč od drugih – nemerljivih dejavnikov (družinske razmere v katerih živi posameznik, osebna presoja svojega stanja). Navedeni konkretni zneski kažejo na postopno segregacijo in dostop do virov po eni strani, na drugi strani pa postopno prenašanje odgovornosti za kakovost življenja v starosti na posameznika z uvedbo dodatnega pokojninskega zavarovanja⁸⁰.

Finančna neodvisnost se mi zdi prvi pogoj za možnost avtonomije starostnikov pri udeležanju svojih potreb ne glede na sfere iz katerih pridobiva storitve. Podatka, da več kot polovica vseh pokojnin znaša manj kot 90.000,00 SIT, da ima le 17% upokojencev višjo pokojnino od 130.000,00 SIT (Vzajemnost, 2002), kažeta na slab položaj nekaterih kategorij upokojencev, posledično pa to povečuje pomen pomoči neformalnih mrež za dostojno življenje starostnikov. Omenjeno potrjuje tudi podatek, da je osnovna (izhodiščna) cena oskrbnega dne v domovih za stare (od 1.2.2003) 2819,00 SIT, kar mesečno znaša 87389 SIT in se glede na stanovanjski standard ustrezno zvišuje⁸¹. Zraven se zaračuna še dodatek za pomoč in postrežbo, v znesku, ki ga upravičencu prizna ZPIZ.

⁸⁰ Ti. tretji steber predstavljajo individualna prostovoljna dodatna pokojninska zavarovanja v katera se lahko vključi vsak (ni treba izpolnjevati nikakršnih dodatnih pogojev). Sredstva se zbirajo na osebnih računih zavarovancev, ki v nastopu starosti (ali drugih primerov določenih v pokojninskem načrtu), zagotovijo dodatne pokojnine ali druge pravice (Žnidaršič Kranjc, 2000).

⁸¹ O tem sem pisala že v poglavju 4.1 – Institucionalna oskrba.

5 Zaključek

Ob koncu diplomske naloge bi rada strnila zame najpomembnejše ugotovitve, do katerih sem prišla pri preverjanju hipotez, ki sem jih izpostavila v uvodu. Zgodovinsko ozadje dejstva, da je skrb za druge predvsem ženska naloga in delo iz ljubezni, gre iskati najprej v družbeni konstrukciji spolov. Z manipulacijo, usmerjanjem, apeliranjem se odvija socializacija spolne vloge. Družbeno strukturirana socializacija (ponotranjanje socialnih vlog) določa lastnosti družbenega spola. Danes se še vedno sistematično ohranja in utemeljuje naravnost in nespremenljivost moškosrediščne družbe. Biološka reprodukcijska specializacija se prevede v množstvo storitvenih dejavnosti in se podaljša v tisto sfero, kjer poteka družbeno, kulturno oblikovanje človeka in zagotavljanje ontološke varnosti posameznika. Pomembno je, da družbe niso bile strukturirane le ob spolni osi, temveč vedno tudi ob razredni in da so tudi ženske same zagotavljale neprekinjenost lastnega podrejenega položaja in splošne socialne hierarhije. V nalogi sem opisala mite o ženski vlogi, ki so jo ustvarjali in podpirali znanost, religija in družbene institucije. Načini nadzorovanja so se skozi zgodovino spreminjali, zakrivali, šlo pa je vedno za to, da se skozi javni in znanstveni diskurz doseže odgovorno vedenje žensk. Namen naloge je bil prikazati renesanso neformalnega skrbstvenega dela, kot "vračanja nazaj". Če sem hotela zajeti praktični vidik renesanse neformalnega skrbstvenega dela, sem morala analizirati tri obdobja oz. prehode: iz tradicionalnih družb (ubožna socialna politika) v moderne družbe (zavarovalna socialna politika) in nadalje v blaginjske družbe (blaginjska socialna politika). Ob tem sem ugotovila, da "renesanse" ni mogoče povsem dokazati v teh okvirjih (zaradi številnih sprememb znotraj teh obdobj), mogoče pa je reči, da se neformalno skrbstveno delo vedno pojavlja v kriznih razmerah. Kljub temu pa sem v empiričnem delu prišla do nekaterih zaključkov, ki veljajo za slovenski prostor.

Pregled socialne zgodovine razkriva, da je socialna varnost starih predindustrijske družbe temeljila na recipročnosti, solidarnosti, dobroti in kolektivni samopomoči. Primarno vlogo pri tem je imela razširjena družina, dopolnjevali pa so jo vzajemni skladi cehov in gild, vaške skupnosti in cerkvena ideologija.

Z modernizacijo dobroti in samopomoč niso več zadoščali. Država je začela prevzemati odgovornost za socialni položaj posameznika, ki pa je bil vezan na

zaposlitev (sistemi socialnih zavarovanj). Istočasno pa so se pojavile tudi bratovske skladnice pri rudarskih in topilniških podjetjih (ki so skrbele za stare). Samopomoč ostalih delavcev in njihovih svojcev se je vršila preko bolniških in podpornih društev. Obstajali so tudi še ubožni skladi in občinska zavetišča, vendar je bila ta oskrba povsem nezadostna. Med prvo svetovno vojno je izšlo več uredb in predpisov, ki so kratkoročno urejali socialne probleme: aprovizacija, oddajanje presežkov hrane... Med vojnama so mestne občine financirale vzdrževanje mestnih zavetišč za onemogle, izplačevale so podpore, druge oblike starostne preskrbe (obleka, oskrba na domu). Gospodarska nihanja med obema vojnama so vplivala na izboljšanje ali slabšanje socialne varnosti. Pomembno pa je, da je bilo do 2. svet. vojne kmetijstvo prevladujoča in skoraj edina gospodarska dejavnost večjega dela Slovenije in da za kmete (poleg državnih nameščencev) še ni bilo uvedeno obvezno pokojninsko zavarovanje. Lahko torej sklepamo, da je neformalno skrbstveno delo temeljilo na neformalnih mrežah.

Povojno obdobje je prineslo ekspanzijo države blaginje: država je poleg nadomestil zagotavljala realizacijo socialnih pravic (pravica do rehabilitacijskih centrov, svetovalnih storitev, pravica do zdravja...) preko močnega javnega sektorja (institucionalizacija). S podružbljanjem funkcij družine je država delno razbremenila družino (domovi za ostarele, patronažna služba, organizirana prehrana). Postopoma se je socialna politika usmerjala v modernizacijo, formalizacijo, profesionalizacijo, decentralizacijo javnih institucij (dobra mreža razpršenih javnih institucij).

Globalne družbene spremembe (globalizacija, demografske spremembe, ekonomsko-tehnološke spremembe) pa v sedanjem času rušijo koncept polne zaposlenosti in princip zaposlitvenih pogojev, koncept ekvivalence (upokojeni: zaposleni), kar vpliva na krizo socialnih držav in držav blaginje in odzvanja tudi na mikro nivoju (identiteta, narcistični značaj, pluralizem družinskih oblik). Slovenija je z osamosvojitvijo prešla še na drug družbeni red (prevrednotenje vrednot), kar stanje še dodatno zapleta. Empirični del naloge glede neformalnega skrbstvenega dela tega obdobja dokazuje proces deinstitucionalizacije (zaradi nuje in potrebe), decentralizacije (v bivalno oz. domače okolje) in deprofesionalizacije javnih zavodov, krčenje pravic iz pokojninskega in invalidskega ter zdravstvenega zavarovanja. Konkretni podatki kažejo na postopno segregacijo in dostop do virov in postopno prenašanje odgovornosti za kakovost življenja v starosti na posameznika (ZPIZ, Nacionalni program). Na osnovi podatkov ugotavljam, da je popolna

institucionalna oskrba (domovi za starejše) nezadostna. Alternativne stacionarne oblike (dnevno varstvo, gerontološki centri), varovana stanovanja v Sloveniji niso še razviti. Postopno zakonsko urejanje neprofitnih volonterskih organizacij in odprava državnega monopola (1991), davčne olajšave za donatorje kažejo na proces deregulacije, vendar zasebne neprofitne volonterske organizacije temeljijo predvsem na prostovoljnem delu. Največ jih je v organizacijah, ki delujejo na področju športa, gasilstva in kjer se na prvem mestu financirajo iz donacij. Država še vedno največ financira javne zavode, zasebne neprofitne volonterske organizacije imajo v tem modelu obrobno vlogo.

Iz navedenega zaključujem, da ima pri nas država še vedno primarno vlogo pri financiranju in produkciji javnih dobrin in storitev, vendar odgovornost za skrbstveno delo ob krčenju socialnih in zdravstvenih pravic ponovno prehaja v neformalni sektor (kjer to odgovornost prevzamejo v glavnem ženske) in s tem potrjujem postavljeni hipotezi: reprodukcijska funkcija ženske s pripadajočo vlogo je avtomatsko nevprašljivo podaljšana še v socializacijsko in stabilizacijsko funkcijo; sprememba blaginjskega modela v Sloveniji z legalizacijo kapitalistične ekonomije povzroča spolno neenako slabšanje razmer, ki so posebno pereče za ženske.

Ocenjujem, da je privatizacija negativna in v zvezi s tem pozdravljam specifični model razvrščanja sektorjev, (ki naj bi opravljali socialne storitve in zagotavljali dostojno starost) po pomembnosti, (predlog Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič, 2002), ki blokira težnjo po privatizaciji socialnega:

- ➔ Javni sektor (predestiniran v izvajanju nacionalnih programov);
- ➔ zasebni neprofitno volonerski sektor, ki bi lahko izkoristil svoj polivalentni značaj⁸².
- ➔ neformalni socialni sektor (bi se zaradi "padca na tretje mesto" na eni strani razbremenil, z novo družinsko zakonodajo pa okrepil svoje potenciale);
- ➔ trg oz. zasebni profitni sektor pa bi nadstandardne storitve zagotovil tistim, ki si jih lahko privoščijo. Zaradi možnosti konkuriranja na javnih razpisih za sklenitev koncesijskih pogodb (v izvajanju delov nacionalnih programov) pa bi dinamizirala socialne trge v zagotavljanju kvalitetnih storitev.

V taki potencialni strukturi je javna odgovornost hierarhično navzoča v vseh strukturnih prvinah. Delovanje vseh je v primežu pritiskov od spodaj navzgor

⁸² Kombinacija različnih ciljev, pridobivanje sredstev iz različnih virov, povezovanje in hkrati distanciranje.

(problemi se povezujejo z javnim interesom) in od zgoraj navzdol (javni interesi dosegaajo vsakdanje življenje ljudi. "Tako se lahko rojevajo kulture in prakse sodelovanja in soodgovornosti; socialna varnost in blaginja državljanov sta tu nekaj, kar zadeva čisto vsakogar; sta polje kolektivnega učenja in soodgovornosti"(Kolarič, Črnak Meglič, Vojnovič, 2002).

V ozaveščenosti teh dejstev in win-win igre posameznic in posameznikov (zato je tekla beseda o potrebah, identitetah, posledicah preobremenjenosti) vidim bolj uravnoteženo pot med individualnimi pravicami in socialno odgovornostjo.

7 Literatura

Angus Macleod Scottish Political Correspondent (16.1.2002): Scotland faces rocketing bill for free care of elderly. *The Times*

Esping Andersen, G., 1996: *Welfare States in Transition*. Globalisation and West European Welfare States; Conceptualising Welfare Pluralism and welfare mix, The transition to Post Fordism and the Schumpeterian Workfare State. United Nations Research Institute for Social Development, London, Thousand Oaks, New Delhi

Bosch, X., 2002: Spain: Old people frequently live with their families. *Student BMJ DURS 2001. Odločba o dohodnini*

Golob, M., 1975. *Inovacije in izročilo v socializacijskih procesih na vasi: sintetična osvetlitev problematike*. ISF, Ljubljana

Evans, William J., 2002: Exercise as the Standard of Care for Elderly People. *Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences & Medical Sciences*

Evers, A., Svetlik, I., 1993. *Balancing Pluralism. New Welfare Mixes in Care for the Elderly*. European Centre Vienna. Avebury

Flaker, V., 1992. Opis stanovanjskih skupin v Sloveniji in analiza življenja v njih. *Socialno delo*, let. 37, št. 3/5. Visoka šola za socialno delo, Ljubljana

Foucault, M., 1984. *Nadzorovanje in kaznovanje*. Delavska enotnost, Ljubljana

Giddens, A., 2000. *Preobrazba intimnosti*. Založba cf, Ljubljana

Grint, K., 1998. *The Sociology of work*. What is work. Polity, Cambridge

Haralambos, M., 1999. *Sociologija*, Teme in pogledi : DZS, Ljubljana

Hatami, M., 2000. Biti religiozen v svobodnem svetu. *Teorija in praksa* let. 37 št.3. FDV, Ljubljana

Hočevar, F., 2003. Naš pogovor. *Vzajemnost* št.1, Zavod za založniško dejavnost Vzajemnost, Ljubljana

Ferlan Istinič, M., 2002. Sodelovanje z nevladnimi organizacijami na področju socialnega varstva – dopolnilni programi socialnega varstva. *Interno poročilo*.

Jary, D., Jary, J., 1991. *Collins Dictionary of Sociology*. Harper Collins Publishers

Jelovac, D., 2001. *Jadranje po nemirnih vodah managementa nevladnih organizacij*. Odisejada krmarjev neprofitnega sektorja Zavod radio Študent. Virtualna knjiga, Ljubljana. Dostopno:

<http://www.radiostudent.si/projekti/ngo/teksti/virtuNGO.pdf>.

Jogan, M., 1990. *Družbena hierarhija med spoloma*. FSPN, Ljubljana

- Jogan, M., 2000. Postsocializem in androcentrizem. *Družboslovne razprave* XVI št. 34-35. Univerza v Ljubljani in Slovensko sociološko društvo, Ljubljana
- Univerza v Ljubljani in Slovensko sociološko društvo, Ljubljana
- Kanjuo Mrčela, A., 1996. *Ženske v menedžmentu*. Enotnost, Ljubljana
- Kanjuo Mrčela, A., 1999. *Sociologija dela*. Študijsko gradivo. FDV, Ljubljana
- Kanjuo Mrčela, A., 2000. Spolna konstrukcija menedžerskih vlog: stekleni organizacijski stropovi devetdesetih. *Družboslovne razprave* letnik XVI št. 34-35. Univerza v Ljubljani in Slovensko sociološko društvo, Ljubljana
- Kanjuo Mrčela, A., 2002: Sodobna rekonceptualizacija dela: Delo med racionalnim in emocionalnim. *Teorija in praksa* 39, 1/2002. FDV, Ljubljana
- Kolarič, Z., Črnak Meglič, A., Vojnovič, M., 2002. *Zasebne neprofitno-volonterske organizacije*. FDV, Ljubljana
- Kolarič, Z., 1992: From Socialist to Post-socialist Social Policy. v: Svetlik, I. eds.: *Social policy in Slovenia-Between Tradition and Innovation*. Avebury.: FDV
- Kolarič, Z., Vojnovič M. 1994. Vloga humanitarnih NVO v Sloveniji – sistem blaginje v 90. letih, *Časopis za kritiko znanosti* let. 22, št. 168/169, Ljubljana
- Kolarič, Z., 2001/2002. Sociologija socialne politike. *Študijsko gradivo*. FDV, Ljubljana
- Kolarič, Z., 2001. *Jadranje po nemirnih vodah managementa nevladnih organizacij*. Različni znanstveno teoretski pristop k preučevanju neprofitnih organizacij. Zavod radio Študent. Virtualna knjiga. Ljubljana. Dostopno: <http://www.radiostudent.si/projekti/ngo/teksti/virtuNGO.pdf>.
- Kozel, P., 2002. Enako plačilo za delo enake vrednosti- primerjava tipično moškega in tipično ženskega poklica. *Diplomsko delo*. FDV, Ljubljana
- Kramberger, A., 2001/2002. *Planiranje kadrov – izbor literature z uvodom*.:FDV, Ljubljana
- Kramberger, A., Hojnik Zupanc, I. 1996. *Organizirana pomoč na domu za stare ljudi v Ljubljani*. Gerontološko društvo Slovenije, Ljubljana
- Žnidaršič Kranjc, A. 2000. *Kako prevzeti odgovornost za lastno starost*, Gospodarski vestnik, Ljubljana
- Kresal, F., 1998. *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*. Cankarjeva založba, Ljubljana
- Marin, M., 1994. *Star človek in družina*. Družina in izvajanje različnih oblik pomoči (family and care-giving). Gerontološko društvo, Ljubljana

- Maslow, A. 1982. *Motivacija i ličnost*. Nolit, Beograd
- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 2001. *Za varnejšo starost – leta prijetna*, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana
- Mlinar, Z., 1994. *Individuacija in globalizacija v prostoru*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
- Mole, M. 1997. Stari ljudje med družino in državo. *Diplomsko delo*. FDV, Ljubljana
- Novak, M. 1998 : Hazardiranje s starostjo: *Teorija in praksa* let. XXXV št.6. FDV, Ljubljana
- Novak, M., 2000. Old social risk in a new light – The old age. *Družboslovne razprave* let. XVI št. 32-33. Univerza v Ljubljani in Slovensko sociološko društvo, Ljubljana
- Oakley, A., 2000. *Gospodinja*. Založba cf, Ljubljana
- Rener, T. 1997. The growing minority. *Journal of social sciences. Družboslovne razprave* XIII, št. 24-25. IDV – FDV, Ljubljana
- Rener, T., 1998: Sociopatologije vsakdanjosti: anorexia nervosa. *Družboslovne razprave* Vol. XIV št. 27/28. Univerza v Ljubljani in Slovensko sociološko društvo, Ljubljana
- Rener, T., 1998. Potrošnja, zasebne prakse, javni užitki. Tematska št. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik XXVI, št. 189/98, Ljubljana
- Rener, T. 2000: Spremna beseda v Oakley (2000): *Gospodinja*.: Založba cf, Ljubljana
- Rezultati raziskovanj*, št 743/2000. Statistični urad RS
- Roelands, M., Van Oost, P., Depoorter, A., Buysse, A.,(feb. 2002): A Social – Cognitive Model to Predict the Use of Assistive Devices for Mobility and Self-Care in Elderly People. *Gerontologist*
- Rus, V. 1990. *Socialna država in družba blaginje*. Domus, Ljubljana
- Černigoj Sadar, N., 2000. Spolne razlike v formalnem in neformalnem delu. *Družboslovne razprave* XVI št. 34-35. Univerza v Ljubljani in Slovensko sociološko društvo, Ljubljana
- Uradni list* RS št. 19/1999. Pravilnik o normativih in standardih, 1999.
- Uradni list* RS št. 31/2000. Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005.
- SAZU (Slovenska akademija znanosti in umetnosti), Inštitut za slovenski jezik F. Ramovša, 2000. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Elektronska izdaja na CD romu. DZS, Ljubljana

- Shellenbarger, S., 2002. The Brave New World of eldercare: Gadgets Track Loved Ones" Every Move; *Wall Street Journal – Eastern Edition* (18.7)
- Seider, R., 1998. *Socialna zgodovina družine*. Studia humanitatis. Založba ZRC, Ljubljana
- Sedmak, M., 2003. Domsko varstvo in oskrba na domu. *Vzajemnost* št. 4. , Zavod za založniško dejavnost Vzajemnost, Ljubljana
- Smerke, M., 2002. Stare vešče – nova luč: religijske oblike družbene mimikrije v pogojih družbene tranzicije. *Teorija in praksa* let. 39 št.2. FDV, Ljubljana
- Soini, H., Valimaki, M., 2002. Challenges faced by employees in the home care of elderly people. *British Journal of Nursing* (BJN)
- Stritih, B., 2000:Prostovoljno delo – staro vino v novih sodih. *Prostovoljno delo včeraj, danes in jutri*. NUK, Ljubljana
- Stankovič, P.1999. Praksa, habitus in polje. *Teorija in praksa* let.36 št. 2. FDV, Ljubljana
- Stanojevič, M., 1996. *Socialno paartnerstvo: modeli industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja*, ČZP Enotnost, Ljubljana
- Stanojevič, M., 1994. Neokorporativizem in sindikalni pluralizem. *Družboslovne razprave* let. X št. 17-18. Univerza v Ljubljani in Slovensko sociološko društvo, Ljubljana
- Statistične informacije* 127/2002. Socialna varnost. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Statistične informacije* 143/2002, Socialna varnost. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Statistične informacije* 155/2002, Življenjska raven. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Statistične informacije* 165/2002, Življenjska raven. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Statistične informacije* 181/2002, Socialna varnost. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Statistični letopis Republike Slovenije*, 2002. Popis prebivalstva. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Statistični urad RS: www.sigov.si/zrs
- Svetina, S., 2001. Samostojnost starih ljudi. *Diplomsko delo*. FDV, Ljubljana

- Svetlik, I., Evers, A., 1993. *Balancing Pluralism. New Welfare Mixes in Care for the Elderly*. European Centre Vienna. Avebury
- Svetlik, I., 1998. *Neformalno delo*. Delavska enotnost, Ljubljana
- Šadl, Z., 2002. We are out to make smile. *Teorija in praksa* let. 39 št. 1. FDV, Ljubljana
- Švab, A., 2002. Mesto družine – družbena funkcionalnost družine v postmodernosti. *Časopis za kritiko znanosti* let. XXX, št. 207-208. Ljubljana
- Toš, N., 2000. *Vrednote v prehodu II*. CJMMK. Inštitut za družbene vede, Ljubljana
- Toš, N. 2002. Primerjalna analiza religioznosti. *Teorija in praksa* let. 36, št. 2. FDV, Ljubljana
- Trampuž, 2002. "Izguba skritosti z nadzorovanjem": Bentham in nove tehnologije nadzorovanja. *Teorija in praksa* let. 39, št. 3. FDV, Ljubljana
- Ule, M., 1986. *Od krize psihologije h kritični psihologiji*.: Delavska enotnost, Ljubljana
- Valenčič, J., 1999. *Naučimo se poslušati – prostovoljno delo starih in za stare, O starosti in staranju – sociološki pogled*, Slovenska filantropija, Ljubljana
- Vzajemnost, 2002. Pokojnine v luči statistike. *Vzajemnost*, št. 2, Zavod za založniško dejavnost Vzajemnost, Ljubljana
- Hojnik Zupanc, I., Kramberger, A., 1996. *Organizirana pomoč na domu za stare ljudi v Ljubljani*. Geronološko društvo Slovenije, Ljubljana
- Hojnik Zupanc I., 1993. Starostnik v bivalnem okolju in telekomunikacijska tehnologija. *Teorija in praksa* let. 30, št. 7/8, FDV, Ljubljana
- Hojnik Zupanc, I., 1997. Priprava na upokojitev in starost. *Dodajmo življenje letom*. Gerontološko društvo Slovenije, Ljubljana
- Hojnik Zupanc, I., 1997. Harmonious ageing – a challenge to (post) modern societies. *Journal of social sciences. Družboslovne razprave XIII*, št. 24-25. IDV – FDV, Ljubljana
- Hojnik Zupanc, I., 1997. Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu. *Doktorska disertacija*. FDV, Ljubljana
- Hojnik Zupanc, I., 1999. *Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu*. Zbirka znanstvena knjižnica, FDV, Ljubljana
- Zakon o društvih, *Uradni list RS* št. 60/95
- Zakon po položaju verskih skupnosti, *Uradni list RS* št.15/76
- Zakon o ustanovah, *Uradni list RS* št. 60/95

Zakon o zavodih, *Uradni list RS* št.12/91, 8/96

Zakon o zadrugah, *Uradni list RS* št.13/92

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, *Uradni list RS* št. 106/99, 124/00,109/01

Zaviršek, Darja (1994). *Ženske in duševno zdravje*, Zbirka: *Ženske in duševno zdravje*. VŠSD

Zavod za oskrbo na domu, 2002. Katalog storitev zavoda za oskrbo na domu Ljubljana. *Zgibanka ZOD*. Mestna občina Ljubljana

Zavod za oskrbo na domu, 2002. "Varovanje na daljavo." *Zgibanka ZOD*, Mestna občina, Ljubljana

Združenje za socialno gerontologijo in gerontagogiko Slovenije, 2002. Mreža skupin starih ljudi za samopomoč v Sloveniji in kontaktne osebe v posameznih okoljih, *zgibanke ZSGGS drug z drugim*, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana. Dostopno: www.zdruzenje-zsggs.si

ZPIZ 2001. *Letno poročilo o poslovanju Zavoda 2001*. ZPIZ, Ljubljana